

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vesna Grilj

Menjava v ljubezni

diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vesna Grilj

Mentor: doc. dr. Mihael Kline

Menjava v ljubezni

diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Zahvala

Ljubim, dragim in spoštovanim,
za navdih, spodbudo in oporo.

Menjava v ljubezni

Ljubezen gotovo lahko razumemo kot (družbeno) menjavo, saj je menjalni vidik osrednja značilnost vseh družbenih odnosov, nikakor pa je ne moremo enačiti s pojmom ekonomske menjave. Temeljne predpostavke menjave – vzajemnost, recipročnost in utilitarizem gotovo veljajo tudi v ljubezni, če naj bo ta osrečujoča, le teza racionalne izbire se zdi v ljubezenskem diskurzu morda izven konteksta in je v različnih poskusih definiranja ljubezni pogosto označena kakor neznanka. Družboslovne in humanistične teorije, navkljub različnim epistemološkim pristopom, prihajajo do presenetljivo podobnih, prepletajočih se spoznanj, ki med drugim potrjujejo tudi v empiričnem delu naloge zastavljeni hipotezi, namreč – da so pravila menjave nadčasna in univerzalna, reprezentacija in percepcija ljubezni pa podlegata duhu aktualnega časa. Ljubezen je torej družbeno posredovan konstrukt, v katerem je dovolj prostora za nekaj osebnega stila, včasih tudi za kakšno patologijo.

Ključni pojmi: ljubezen, menjava, zgodovinski in družbeni kontekst, Medea, Narcis

Exchange in love

Love can certainly be understood as a form of social exchange as the social relations (r)evolve around the exchange, although it could not be equated with the economic transaction. The fundamental assumption of transaction – mutuality, reciprocity and utilitarianism certainly apply to love, if it was supposed to be a happy one and the discours of love seem only to leave the thesis of rational choice out of the context or alternatively define it as the Unknown. The sociological and humanistic studies, regardless of their different epistemological approaches reach remarkably similar and intertwined conclusions that are confirmed in the hypothesis found in the empirical part of this thesis – the rules of exchange transcend the time and are universal, although the representation and perception of love express the spirit of time. Love is therefore socially mediated setting that leaves ample space for personal style and even pathology.

Keywords: love, exchange, historic and social setting, Medea, Narcissus.

Kazalo

1	Uvod.....	7
2	Ljubezen, spolnost in družina skozi zgodovino.....	8
3	Ljubezen danes.....	11
4	Sociologija ljubezni	13
5	Ljubezen v teoriji psihologije	15
6	Ljubezen in psihoanaliza.....	16
7	Menjava v diskurzu antropologije	18
8	Menjava kot socialni transfer.....	19
9	Evalvacija teorij	21
10	Opredelitev raziskovalnega problema.....	22
11	Metodologija	24
12	Mit o Medeji.....	27
12.1	Reprezentacija ženske v antiki.....	27
12.2	Hipotezi: H1, H2.....	28
12.3	Rezultati	29
13	Narcizem: Dorian Gray in Dirk Diggler	33
13.1	Obravnava narcizma v psihoanalizi.....	33
13.2	Hipotezi: H1, H2.....	34
13.3	Rezultati	35
14	Kaj pa menjava?.....	38
15	Zaključek.....	40
16	Literatura	42

Kazalo preglednic in slik

Preglednica 11.1: Obravnava vzgiba ljubezni glede na teorije in perspektivo (posameznik vs. družbeno).....	24
Preglednica 11.2: Obravnava osnovnih dejavnikov menjave glede na teorije in perspektivo (posameznik vs. družbeno).....	25
Slika 11.1: Shema modela QJ (Kline in Berginc 2004, 971).....	26
Preglednica 12.1: Primerjava ključnih elementov Pasolinijeve in Trierjeve filmske interpretacije mita o Medeji.	29
Slika 12.1: (H1) Prikaz razmerja med reprezentacijo in percepcijo ljubezni ter normami in vrednotami aktualne družbe v Pasolinijevi in Trierjevi filmski interpretaciji mita o Medeji.	32
Slika 12.2: (H2) Prikaz razmerja med univerzalnostjo zakonov menjave in aktualno družbeno stvarnostjo v Pasolinijevi in Trierjevi filmski interpretaciji mita o Medeji.....	32
Preglednica 13.1: Primerjava ključnih elementov filmov »The Picture of Dorian Gray« in »Boogie Nights«.....	35
Slika 13.1: (H1) Prikaz razmerja med reprezentacijo in percepcijo ljubezni ter normami in vrednotami aktualne družbe v filmih »The Picture of Dorian Gray« in »Boogie Nights«	37
Slika 13.2: (H2) Prikaz razmerja med univerzalnostjo zakonov menjave in aktualno družbeno stvarnostjo v filmih »The Picture of Dorian Gray« in »Boogie Nights«.....	38

1 Uvod

Z raziskovanjem ljubezni in njenih pojavnih oblik se ukvarjajo številne znanosti, pri tem izhajajo iz različnih izhodišč in pristopov. Psihologija s pomočjo eksperimentov išče notranje vzgibe posameznika, sociologija dodaja še pomen vpliva družbe, antropologi preučujejo obrazce iz davnine, teorije menjave obravnavajo človeške transakcije skozi prizmo maksimiranja koristi, zgodovina nam ponuja zanimiv pregled družbenih institucij, med vrzeli katerih najdemo tudi ljubezen, psihoanaliza pa razkriva bojišče ljubezni v človeški duševnosti. Kljub mnogoterim poskusom in naraščajoči priljubljenosti teme, še danes ne obstaja definicija ljubezni, ki ne bi imela vsaj ene neznanke – ljubezen je namreč nadvse subjektivna kategorija, izmuzljiva, polimorfna in nestanovitna. So si pa teorije med seboj edine, da sta za ljubezen potrebna vsaj dva, zato je lahko zagotovo trdimo edino, da gre za interakcijo, za neke vrste menjavo, kar se zdi logično izhodišče za nadaljnjo obravnavo.

Zastavlja se vprašanje, v kolikšni meri smemo ljubezen zreducirati na proces menjave; jo obravnavati kot transfer, ki prinaša ugodje in zadovoljitev potrebe po človeški bližini, ali zgolj udejanja družbeno normo? Od kod izvira potemtakem vsa ljubezenska tesnoba in v epih opevano povzdigovanje nad vse drugo stvarno? Mar to pomeni, da le iluzija in nečimrnost nemara ovija v tančice skrivnostnega nekaj, kar je povsem vsakdanje in banalno, preveč boleče za samoljubnega posameznika, ki si vsak rad predstavlja, da je v središču vsega. Mar hrepenenje po *tistem nekaj več* ne izpoveduje zgolj predpostavke, da presežek edinstvene ljubezni pripada hrepenecemu, ki se zato občuti kot *nekdo več*?

V pričujočem zapisu želim s pomočjo različnih teoretičnih virov raziskati čustvo ljubezni in mehanizme, ki ga upravljajo oz. jim podlega, predvsem z vidika zgodovinske realnosti in družbenih ureditev, ki določajo kontekst vsem družbenim pojavom nasploh; ter s pomočjo psiholoških in psihoanalitskih teorij dognati sistem in naravo ljubezenske menjave. Na podlagi pridobljenih spoznanj bom v empiričnem delu izpeljala kvalitativne študije primerov štirih filmov, različnih avtorjev sodobne kinematografije, s katerimi želim potrditi tezo o nadčasni univerzalnosti pravil menjave ter odvisnosti reprezentacije in percepcije ljubezni od duha časa.

2 Ljubezen, spolnost in družina skozi zgodovino

Za razumevanje pogojev, ki so prispevali k nastanku pojma ljubezni in razmerja med moškim in žensko, kot ga poznamo danes, moramo razložiti splošno družbeno klimo, odnos med spoloma in do potomstva, pričakovanja glede poroke, načine sklepanja porok in druge specifične okoliščine, ki so pomembno vplivale na miselnost tistega časa (bistveno predvsem iz sociološke perspektive ljubezni). Prevladujoče delitve spolnih vlog so osnova vsake družbene ureditve, »sorodstvena terminologija (sistem) izraža socialno organizacijo« (Morgan v Godina 1998, 90) in ne nazadnje je »vsaka ideja o človeku hkrati tudi ideja o ljubezni«. (De Rougemont 1985, 7)

Ljubezen obstaja že od nekdaj, kar dokazuje staroegipčanska ljubezenska poezija (ki sega vse do leta 1000 pred našim štetjem), ter potrjujejo številni antropologi, ki so preučevali odmaknjene civilizacije. V antičnih časih je veljalo, da je umetnost mojster ljubezni, vzvišena in opevana v pesnitvah Ovidija, navdahnjenih od Venere in Apolona, ki so pravzaprav aktualne še danes. Berejo se skoraj kot sodobni priročniki za samopomoč: »Kdor vzame poljub in ne vzame vsega drugega, zasluži, da izgubi vse, kar si je dotlej pridobil. Kdor tako ravna, ne dokazuje s tem rahločutnosti, marveč nasprotno, popolno pomanjkanje smisla za lepote življenja.« (Publij Naso v Le Bourg 1957, 39) Grki so poznali tudi številne izraze, s katerimi so natančno definirali, za kakšno vrsto odnosa naklonjenosti gre – z besedo *philia* so označevali vsako čustvo predanosti in naklonjenosti dveh oseb, filozofi pa so nadalje razlikovali še štiri vrste *philie*. Jasno so razlikovali tudi med *Aphrodite*, ki je vladala fizični ljubezni ter *Erosom*, ki upravlja z ljubezenskimi čustvi (De Rougemont 1985, 13) in katerega vzgoja (oz. vzgoja strastne želje) je najvišji cilj vzgoje nasploh. (Garrison v Kroflič 1999, 189) »Eros človeku omogoča vzpostaviti stik z bogovi, si pridobiti modrost, s tem pa tudi srečo (blaženost) in nesmrtnost, ki je končni cilj ljubezni.« (Kroflič 1999, 192)

Kršćanstvo, navkljub temu, da se pojmuje kot religija ljubezni, (do boga, samega sebe in bližnjega), ni prevzela bogatega izrazoslovja antike, marveč fenomen, edino Evropa, označuje z enotnim izrazom *ljubezen*, ter hkrati ne premore niti ene same svete knjige o ljubezni. Od propada Rimskega cesarstva pa vse do 12. stoletja, se ne piše več ljubezenskih pesmi in ne govori o mistiki. (De Rougemont 1985, 13–31) V zvezi s tem Kierkegaard zapiše na videz paradoksalno misel, »da je čutnost, kot psihični fenomen obstajala že v antiki, vendar jo kot duhovno načelo in moč proizvede šele krščanstvo s tem, da jo izključi« (Kierkegaard v

Kroflič 1999, 199), saj se po Lacanu »človek zave svoje želje šele, ko je zaprečena, ovirana s simbolnim Zakonom«. (Lacan v Kroflič 1999, 199) Ta ugotovitev je hkrati tudi zelo cinična, če pomislimo, da so ljudje po vsej Evropi *pihali v hladno žerjavico* vsaj celotnih 700 let, preden je ljubezen ponovno svobodno *vzplamtela*.

V 12. stoletju so Arabci prinesli v Španijo in Provanso nov koncept erosa, kar je botrovalo nastanku provansalske / trubadurske lirike, ki opevanje ljubezni in lepote izvzame iz domene zgolj ljudske poezije. Ta koncept se usidra tako močno, »da ga ni mogla več utišati ne puritanska seksualna morala ne fevdalna miselnost, ki je v zakonski zvezi videla predvsem ekonomsko razsežnost«. (Kroflič 1999, 193–199) V 14. stoletju se je iz trubadurske lirike razvila renesančna ljubezenska poezija, katere največji pesnik je bil Francesco Petrarca, ki je prvi dal svoji opevani ljubezni predvsem posveten pomen – kljub njeni vzvišenosti po njej hrepeni z *naravno* ljubeznijo. (Kos 1991, 164–165) Delumeau (v Kristan 2005, 105) s tem v zvezi pripominja, da se je pesnik verjetno tudi sam ujel v t. i. *Petrarcov paradoks* – idealiziranje ženskega lika (Laure) in hkratna mizoginija do stvarnih žensk, podobno kakor je trubadurska lirika le idealizacija ljubezni, ki se ni realizirala v stvarnem odnosu in je dejansko le še bolj razvrednotila spolnost. Strastno ljubezen tako opeva zgolj leposlovje, zgodovina pa poroča predvsem o ekonomski podstati in družbeni nuji, ki je vplivala na menjavo med moškimi in žensko.

V predmoderni Evropi so tako večino zakonskih zvez sklenili na podlagi pogodbe, ne zaradi medosebne spolne privlačnosti, temveč predvsem in najprej na temelju ekonomskih okoliščin. Med revnim kmečkim prebivalstvom 17. stoletja je bila poroka sredstvo za organizacijo težkega kmečkega dela, kar zelo verjetno ni prispevalo k spolni strasti in drugim oblikam telesne naklonjenosti. Veliko več svobode je bilo dovoljeno ženskam iz aristokratskih krogov, kjer spolnost nikoli ni bila povezana s sklenitvijo zakonske zveze in se je »vedno ločilo med *čisto* spolnostjo v zakonu in erotičnostjo ali strastnostjo zunajzakonskih razmerij« (Giddens 2000, 45). Glede spolnih izkušenj moških in žensk so prevladovala dvojna merila, saj je za moškega veljalo tradicionalno prepričanje, da za svoje telesno zdravje potrebuje spolno raznoličnost. (Giddens 2000, 45)

Z razvojem nove oblike dela na podeželju – delo na domu za zunanjega naročnika – pride tudi do zgodnejših porok, ki zdaj niso več odvisne od zaključka šolanja ali prevzema kmetije. Zmanjša se materialni in starševski vpliv na izbiro partnerja, pojavi se predzakonska spolnost

kot neke vrste zaroka, do veljave počasi prihaja koncept zakonske ljubezni, prevzet iz meščanskih družin in gosposke. V rokodelskih družinah istega časa je spolnost ostala podrejena cehovskim družbenim pravilom, ki so z grožnjo izključitve iz ceha preprečevala kakršnokoli kršitev zoper gospodarski razum.

V meščanski družbi se vedno bolj ločuje med javno in zasebno sfero, povečano vlogo začnejo dobivati osebne lastnosti, nasproti statusnim, čeprav sprva še nimamo opraviti z romantično, temveč z razumno ljubeznijo, ki je znala prepoznati kreposti in je odklanjala strast. Spolna privlačnost vseeno počasi postaja gibalno ljubezni, ljubezen postaja temeljni pogoj zakona, kljub temu, pa se je še vedno ohranjal koncept ekonomske prosperitete in družbenega napredovanja, ki je imel poroko za osnovno orodje.

Z nastankom industrije in pojavom mezdnih delavcev, ki so pogosto krajevno ločeni od svoje družine, se oblikuje nov tip skupnosti. Za to obdobje je zelo značilen nizek delež porok, ki je med delavstvom začel naraščati šele proti koncu 19. stoletja; več kot polovica otrok je bila spočeta izven zakona. V tistem obdobju so ženske od poroke pričakovale predvsem materialno osamosvojitve od staršev, najemodajalcev. Moški je za večji delež, ki ga je prinašal pričakoval, da bo v zakonskem stanu preskrbljen s hrano in obleko, da bo dobil spolno zadovoljitev in čustveno oporo. Ta podrejeni status se za ženske nekoliko spremeni šele po prvi svetovni vojni, skupaj z uvajanjem socialnih pravic, in premikanja ideala v smer meščanske družine (malomestni ideali). (Sieder 1998, 67–203)

Izraz *seksualnost*, (ali *erotizem*), se prvič pojavi v 19. stoletju, predvsem v biologiji in zoologiji, vendar šele proti koncu stoletja dobi takšen pomen, kot ga ima danes – biti spolno dejaven. (Giddens 2000) De Rougemont (1985, 19) navaja, da besedo prvič najdemo pri Fourieru, leta 1843 pa jo vpelje Kierkegaard; označuje »psiho-čustveno sintezo« ter je vključena v sfero duševnosti. V tem času tudi zakonska zveza za večino prebivalstva pridobi nove razsežnosti in ne temelji več le na presoji ekonomske koristi. Pojem romantične ljubezni se je iz meščanske družbe razširil v večino družbe, preoblikoval pa se je tudi pojem zakonske zveze in družine. (Giddens 2000) Kljub temu osnutek Zveznega uradnega lista ZRN konec 19. stoletja pravi, da »zakonsko pravo ne sme biti podrejeno načelom individualne svobode, temveč vidi zakonsko zvezo kot moralni in pravni red, ki ni odvisen od volje zakoncev«. (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 12)

Vzpon paradigme romantične ljubezni pogojujejo različni družbeni vplivi od 18. stoletja naprej, razcveti pa se v 19. stoletju, skupaj s pojavom množičnega in ljubezenskega romana. Povezovanje ljubezni in romana kot bistveno izpostavi tudi Alain Badiou, saj se je v tej umetnosti odlikovalo veliko ženskih avtoric, kar je pomembno vplivalo na nadaljnje izoblikovanje koncepta ljubezni. (Badiou 2002, 182)

Status žensk se na novo definira, pojavi se izum materinstva – idealizacija matere in povezovanje ženskosti z materinstvom, kot njene naravne vloge. Redefinira se tudi pojem moškega, ki pa skuša potlačiti povezavo intimnosti z romantično ljubeznijo, ki je zanj postala predvsem tržno blago.

Romantična ljubezen izhaja iz idealizacije drugega in predstave o mistični povezanosti moškega in ženske (vpliv krščanstva), večinoma ostaja vzvišena nad spolnim poželenjem, vendar krepost pridobi nov pomen. Ljubezen je prvič povezana s svobodo, je osebna, personalizirana zgodba, osvobojena povezave z družbenimi procesi in v kontekstu iskanja skupne življenjske poti, usode. V romantični ljubezni se predpostavlja, da prava ljubezen, ko jo enkrat najdeš, drži za vedno in se kot taka, trdno navezuje na poroko in materinstvo. (Giddens 2000, 45–66)

Dokončni preobrat v družbenem položaju žensk in razmerju med spoloma, so prinesla šele sedemdeseta leta dvajsetega stoletja, z eksplozivnim širjenjem izobrazbe, ki je prodrla v vse ravni družbe, ter omogočila ženskam poklicno napredovanje in ekonomsko samostojnost. (Beck in Beck-Gernsheim 2006)

3 Ljubezen danes

Do današnjih dni, se je paradigma romantične ljubezni razbila na posamezne elemente – ne enači se je več s trajnostjo ali celo poroko, ženske so pridobile popolno avtonomnost in spolno emancipacijo, izbira partnerja nasprotnega spola ni več tako samoumevna, ostaja pa ideja o možnosti nekega končnega ljubezenskega razmerja. Romantična ljubezen se preveša v *sotočno* ljubezen, ki je »dejavna, odvisna ljubezen, zaradi česar se bode s paradigmo romantične ljubezni, po kateri je ljubezen pristna le, če je *za večno* ali *ena in edina*«. (Giddens 2000, 67) »Želja po tem, da bi našli *posebnega človeka* se umika uveljavitvi *posebnega razmerja*, predpostavlja se enakost pri dajanju in sprejemanju, s čimer se bliža prototipu čistega odnosa. Ključni element obstoja zveze je spolna ljubezen, erotika, ki ni nujno

monogamna ali heteroseksualna, vsakdo ima priložnost, da se spolno realizira.« (Giddens 2000, 68)

Družina še vedno predstavlja prostor udomačene ljubezni ter ohranja svojo monopolno naravo bivanja; prevzema obliko začasne zveze osamljenih posameznikov, predpostavlja ločitev, ponovno poroko ter ponovno ločitev, vanjo pa sodijo otroci družinskih preteklosti in sedanjosti. (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 8–10) Ljubezen postaja negostoljubna, »v svoji vlogi kulturnega prostora, v katerem naj bi se udeleževale sanje o samouresničevanju, kakršne nam sugerira sodobna družba, postaja vse bolj neuresničljiva«. (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 10)

Ljubezen postaja navkljub svoji odrešujoče – konfliktni dualnosti nova oblika zasvojenosti, novo središče pozornosti detradicionaliziranega sveta. Beck in Beck-Gernsheim (2006, 12–14) podobno kakor tudi Lasch (1986) nadalje pojasnjujeta nastali kaos na področju ljubezni s pojavom individualizacije, ki trga vsebine, norme, omejitve, izključevanja, morale in možnosti iz okvira predpostavljenega in samoumevnega ter nalaga vsakemu posamezniku, da postane *zakonodajni organ svojega lastnega življenja*, da prevzeme nase tudi vso odgovornost za vse aspekte svojega življenja. Življenjske situacije, ki so načeloma brez možnosti odločanja se krčijo, vse postaja *diskurzivno*.

Svoboda pomeni zdaj samodisciplino in sposobnost prilagajanja, prisile so ponotranjene, sprejete kot del lastne osebnosti, glavno grožnjo posamezniku predstavljata neuspeh in materialna prikrajšanost. Na eni strani imamo tako svobodo in odločanje, na drugi prisilo in prilagajanje ponotranjenim tržnim mehanizmom, posameznik pa je vedno bolj odvisen od samoprisile k normiranju lastnega obstoja. (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 12–14)

Vzporedno z omenjenim razpadom tradicionalnih formul, postaja partnerstvo vse pomembnejše. Z opustitvijo vere v boga, razpadom klasičnih stanov, vedno večjo mobilnostjo in posledično površnostjo, plehkostjo, normirano prijaznostjo, zdaj vse svoje upe in pričakovanja polagamo v idealizirano sliko partnerja, ki pravzaprav ni nič drugega kakor »obrnjena praznina, ki vlada povsod drugod«. (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 43) Ljubezen postaja tako prazen formular, odprta forma, svobodna pripoved, prepuščena željam in stremenjem posameznikov, ne glede na to, kako realna so ta pričakovanja, zakonska zveza pa ne temelji več na materialni osnovi ali ljubezni, marveč partnerja vedno pogosteje združuje strah pred samoto. (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 43)

Podobno kot v marketingu, se tudi na področju ljubezni, ponovno srečamo s pojavom najvišjih vrednot na eni strani, in nezmožnosti, ali nepripravljenosti njihovega sprejemanja, na drugi strani. (Jančič 1999, 139) Sodobna permisivna vzgoja namreč producira generacije patoloških narcisov, ki so ujeti v perspektivo lastnih kapric, nezmožni navezovanja iskrenih medčloveških odnosov in dajanja ljubezni. (Lasch 1986; Cejan 2010) Tako, kakor je bil Narcis v antiki, zaradi svoje nečimrnosti, od bogov kaznovan, da se zaljubi v lastno podobo v odsevu na vodni površini in podleže zaradi neuslišane ljubezni. (Bellinger 1997, 317) Tako tudi sodobni patološki narcisi nadvse hrepenijo po lastni potrditvi in sprejemanju, brez da bi bili pripravljeni kaj dati v zameno.

Ljubezen tako ponovno stopa na stran trde ekonomije, kjer njeno pomanjkanje nadomestimo s skrbjo za svoj družbeni status. Alain De Botton, (2005) tako definira statusno ljubezen, ki »je brez spolnih razsežnosti, ne vodi k poroki, tiste, ki nam jo ponujajo, pa pri tem večkrat vodijo skriti motivi. Kljub temu tisti, ki jih družba ljubi, tako kakor ljubimci uživajo zaščito pod naklonjenimi pogledi okolice. (Botton 2005, 15)

4 Sociologija ljubezni

V nadaljevanju dodajam še nekaj splošnejših pogledov na obravnavano temo, ki naj osvetlijo možnosti različnih izhodišč in pristopov, v širšem okviru sociološke perspektive.

Šadlova v uvodu Emzinovega sklopa člankov o ljubezni zapiše: »Ljubezen v sociološki perspektivi ni samostojno, od ostalih vidikov družbenega življenja neodvisno čustvo in odnos. Ljudje doživljajo ljubezen vselej v nekem kulturnem prostoru in določenem družbenem kontekstu. Ljubezen je kulturni fenomen oz. življenjska veččina, ki to postane s pomočjo sistema pomenov, besednjaka ter norm in reprezentacij, ki jih razvije kultura.« (Šadl 2000, 61) Za prehod v obdobje odraslosti človek potrebuje partnerja, na katerega bo prenesel ljubezensko težišče, ki je bilo prej na starših. »Ampak v ekonomiji ljubezenskih menjav velja neizprosno pravilo: človek je pripravljen zamenjati ljubezen samo, če lahko ljubi bolj kot prej. Nikoli prostovoljno ne gremo v manj ali v praznino.« (Ihan 2000, 84) Zmožnost ljubezni je torej (po teoriji psihoanalize) odvisna od človekove sposobnosti, da se osvobodi narcizma in incestne navezanosti na mater. Razen v elementu dajanja, se dejavni značaj ljubezni kaže tudi kot skrb, odgovornost, spoštovanje in vednost. (Fromm 2006)

Na podlagi znanja o marketinških odnosih tudi vemo, da je, po Grönroosu, »najbolj pomembna pravzaprav menjava obljub – vse drugo je le njihova manifestacija« (Jančič 1999, 131). Skozi pravila o sprejemanju daril, ki v vsaki družbi predpostavljajo obljubo odloženega povračila, spoznamo, da tudi v dobi romantične ljubezni, velja enak (ekonomski) princip reciprocitete kakor v Antiki. Le Bourgova (1957, 133–134) v zvezi s tem zapiše:

Darila neskončno manj obvezujejo srce tistega, ki jih nudi, kot hvaležnost tiste, ki jih sprejema. In to hvaležnost je treba zmeraj plačati z darili v naravi. Ovid, klasični pesnik »Umetnosti ljubezni«, je zaobljubil peklenskim demonom tiste, ki odklanjajo Venerine radosti, potem ko so že sprejele darila, nasprotno pa ženskam živahno svetuje, naj nikar ne naredijo najmanjše usluge, preden so darilo sprejele. Ta stari način trgovanja je še vedno molče priznan in veljaven; poštena ženska, ki noče ničesar dati, ne sme ničesar sprejeti.

Cvetje in bonboni so pri tem izjema, lahko jih sprejme vsaka, brez zadrege. Da *darovi naredijo sužnja* pravi tudi eskimski pregovor. (Sahlins v Šterk 1998, 43)

Ljubezen se da predstaviti tudi kot fiziološki fenomen, ki izvira iz človekove potrebe po bližini drugega, kar je v svojih eksperimentih na opicah rezus dokazoval tudi Harlow. Živali, ki jih je od rojstva, do njihovega 12 meseca vzgajal v popolni osami, niso bile nikoli več sposobne niti drobca socialne veščine ali odziva. V drugem eksperimentu, kjer so bile opice, za nekaj tednov izolirane v komoro, pa so razvile akutne depresije. (Haraway 1996, 150–151) Fiziološki smisel človekove potrebe, ki jo lahko izpolni edino ljubezen kaže, da nas narava s potrebo po ljubezni sili v to, da živimo v skupinah in oblikujemo čustvene odnose. Človeku v čustveni izolaciji se poruši stabilno živčno-hormonsko ravnovesje in zapade v stres. Takrat, ko ljubimo, naši možgani z ljubezenskimi hormoni (oksitocin in drugi) uravnotežijo prirojeno živčno neravnovesje, vendar le za kratek čas, saj se hormon kmalu razgradi. (Ihan 2000, 84) »S tem nas narava prisili, da moramo neprestano ljubiti in si prizadevati za to, da nam soljudje dovolijo bližino, v kateri bi jih lahko ljubili.« (Ihan 2000, 84)

5 Ljubezen v teoriji psihologije

Fromm pravi, da je najmočnejše nagnjenje v človeku želja po medosebni spojitvi, in je tudi bistvena sila, ki povezuje ljudi in družbo. (Fromm 2006) Kandidat za bližino nas mora na določen način privlačiti, pri čemer so najpomembnejši dejavniki telesna privlačnost, bližina in podobnost. Kot bizarno zanimivost Majda Rijavec in Dubravka Miljković (2002) v svojem delu navajata celo matematično formulo za privlačnost, katere avtor je psiholog Donn Byrne, in se glasi: $P = m[\Sigma N / (\Sigma N + \Sigma K)] + k$, pri čemer je **P**-privlačnost, **N**-nagrada, **K**-kazen, **m** in **k** pa ostajata neznani konstanti. (Rijavec in Miljković 2002, 27) Navadno so nam všeč ljudje z enako ravno samospoštovanja in tisti, ki nas spodbujajo k večjemu občutku lastne vrednosti. Avtorici navajata, na raziskavi utemeljeno ugotovitev, da cena ženske temelji na njeni zunanji privlačnosti, cena moškega pa na njegovem uspehu. (Rijavec in Miljković 2002)

Večina sodobnih psiholoških teorij se tako konča pri eksperimentih in statistični obdelavi podatkov, (tržno uporabnih, kot osnova za številne priročnike) ki izzvenijo v vzvišene ideale, filozofske premise, ali pa se zlijejo s spoznanji teorije socialne menjave, (kateri namenjam posebno poglavje v nadaljevanju), ki je v veliki meri utemeljena v psihologiji. Prav slednje velja tudi za Fromma, vendar kljub temu navajam še nekaj misli, ki bodo nemara pripomogle k širši perspektivi obravnavanega.

Po Frommu (2006, 42) idealno menjavo predstavlja erotična ljubezen, ki kot že rečeno, pomeni hrepenenje po spojitvi, po združitvi z drugim posameznikom. Ker je spolna želja, po mnenju večine ljudi, zvezana s pojmom ljubezni, zmotno sklepajo, da ljubijo, kadar si drugega telesno želijo. Ljubezen pa ni odnos samo do enega samega človeka, ampak je stališče, ki povezuje človeka s celoto in ne zgolj z enim samim človekom. V resnici ni takšne stvari kot je ljubezen, obstaja le dajanje ljubezni. Ljubezen je abstraktni pojem, je ustvarjalna dejavnost, umetnost; »pomeni oživljanje, povečevanje živosti določene osebe ali stvari«. (Fromm 2004, 45)

6 Ljubezen in psihoanaliza

Žižek loči štiri temeljne moduse razmerja do (libidinalnega) objekta: ljubezen, željo, užitek in prijateljstvo, med katerimi so možne različne kombinacije – npr. lahko uživamo, ne da bi ljubili, pri čemer pa nadjazovski pritisk modernemu subjektu vzbuja krivdo, ker ni v skladu z idealom ljubiti, želeti in uživati v istem objektu. (Žižek 1997, 29)

Psihoanaliza ljubezen v določeni meri povezuje z občutkom tesnobe, kot njenim sestavnim delom – »v trenutku, ko se zaljubimo, svojo subjektivnost začasno položimo v drug subjekt, zaradi česar občutimo tesnobo, ki pretrese našo prejšnjo samopodobo«, ko pa smo enkrat že v ljubezenski zvezi, nas obhaja strah pred izgubo ljubljene osebe. (Salecl 2007, 67) Tesnoba v ljubezni izvira predvsem iz dejstva, »da zaljubljeni v ljubljeno osebi vselej ljubijo tisto, česar ta oseba nima – temu pravi lacanovska psihoanaliza objekt mali *a* – in tej osebi, svojemu partnerju, tudi ne ponujajo drugega kot lastni manko«. (Salecl 2007, 69) Lacan v svoji formuli seksuacije pokaže, (kot že rečeno) da oba spola privlači natanko tisto, česar Drugi ne poseduje le, da moški v ženski išče sublimni objekt, ženska pa v moškem simbolno moč. Moški je travmatiziran zato, ker ni sposoben prevzeti svoje simbolne vloge, ženska pa zato, ker ne poseduje objekta želje Drugega. (v Salecl 2007, 76–77) Po načinu, kako oseba obravnava lastni manko in manko Drugega, Saleclove (2007, 67–82) definira razlike med histeriki, obsesivneži (nevrotiki) in perverzneži.

Histerik je neprestano okupiran z vprašanji želje – sprašuje se kaj je on sam za Drugega in kaj si ta Drugi resnično želi. Ker zadovoljivega odgovora o želji drugega subjekt ne more najti, jo interpretira in oblikuje fantazmo, s pomočjo katere se zaljubi, in ki v resnici presega ljubljeno osebo oziroma predstavlja njen manko – objekt mali *a*.

Obsesivni nevrotik se najbolj boji, da bi ga objekt lastne želje, če bi se mu preveč približal, pogoltnil in izničil, zato si ustvari številne ovire, pravila in prepovedi, da bi soočenje preprečil. To obešanje na pravila ohranja njegovo ljubezen, ter zagotavlja, da simbolni red ostane cel, ali celo poveča njegovo simbolno moč. Približati se objektu želje predstavlja možnost sesutja fantazme, subjekt pa bi postal razgaljen v vsej svoji nemoči.

Perverznež se ne sprašuje, kaj je želja Drugega ali kakšen objekt je v želji Drugega, ampak je gotov glede tega, kaj mu daje užitek in nima dvomov o tem, kaj želi sam in kaj želijo drugi. (Salecl 2007, 67–82) S tem, ko se perverznež sam postavi za objekt – instrument užitka Drugega, žrtvuje svoj užitek, da bi generiral užitek v Drugem. Perverzijo Žižek (1997)

postavlja kot nekakšen vmesni stadij med nevrozo, (ki zakon integrira) ter psihozo, (ki zakon izključuje) saj najde užitek v sami vzpostavitvi zakona, v katerega je privzdignil uživajočega velikega Drugega. Perverznež hoče Drugemu nuditi užitek in si za to tudi prizadeva, medtem ko hočeta biti nevrotik in histerik objekt želje Drugega, ne pa objekt njegovega užitka, pri čemer je edini način, da to dosežeta, odlaganje zadovoljitve, ki bi prinesla užitek. (Žižek 1997, 30–31)

Psihotik ni zaprečen z mankom, ter ne čuti tesnobe v zvezi z zakonskimi prepovedmi, marveč je prepričan, da je ravnal prav, ne glede na to, kakšen zločin je nemara zagrešil. Tesnoba, ki jo občuti, se lahko hitro sprevrže v paranojo. (Salecl 2007, 82–92) Primer psihotične matere bo obdelan v študiji primerov – dveh filmskih interpretacij mita o Medeji.

Psihoanaliza torej obravnava ljubezen v povezavi z željo, gonom in fantazmo. Želja predstavlja obrambo pred gonom, njen vznik nakazuje na to, da se je subjekt odpovedal presežku gona, ga ujel v pajčevino zakona / prepovedi, (prepoved ohranja željo), kjer objekt lahko dosežemo, le če je v naprej izgubljen (Lacanova definicija kastracije). Fantazma »priskrbi *racionalo* za notranjo zagato želje, osmisli uganko«; je zgodba, ki si jo subjekt pripoveduje o tem, zakaj to (spolno) razmerje ne more uspeti. (Žižek 1997, 27–28) »Želja sama se zgane samo tedaj, ko subjekt sreča objekt želje, tj. lacanovski objekt *a*, ki je drugo ime za manko kot tak. Vendar manko ne začne obstajati, ko pridemo do objekta želje, ampak ko željo nadomesti užitek« (užitek je mrtva želja) – ko se izmikajoči objekt želje spremeni v objekt, »ki sproža določeno ugodje, pogosto spremljano z bolečino, in je torej za subjekt nekaj grozljivega.« (Salecl 2007, 49)

Tudi Lacan pravi, da ljubezen vedno vsebuje neko negotovost: »o objektu, ki nas privlači v drugem, ne vemo nič, obenem pa drugi ne ve nič o tem objektu, ki je v njem več kot on sam, t. j. o objektu, ki k njemu privlači druge«. (v Salecl 2007, 82) Strašljiva misel za modernega, *control freak* človeka, morda v tolažbo le, da tudi spoznanje o tem, kaj nam sproža tesnobo, ne bi prineslo olajšanja, saj je njen razlog, tako kakor razlog fantazme človeku tuj, *unheimlich*. (Žižek 1997, 36–37)

7 Menjava v diskurzu antropologije

Antropologi so se veliko ukvarjali z etnografskim fenomenom ceremonialne in ekonomske menjave, ki služijo kot temelj socialne menjave in marketinga še danes. Mauss pri analizi primitivnih prestacij – daru in potlača – določi tudi njuna temeljna aksiomska obeležja: »nujnost vračila sprejetega daru, obvezno dajanje in sprejemanje darov«, h čemur Lévi-Strauss doda, da je oboje nezavednega značaja. (v Šterk 1998, 42–43)

Prestacija je termin, ki pokriva vse oblike transakcije pravic do dobrin ali uslug, njen značaj je le na videz svoboden, vendar je v bistvu prisilen in ga vedno vodi interes. (Mauss v Šterk 1998, 42) Potlač se od daru loči po tem, da se »praviloma nanaša na skupinske transakcije visoko kompetitivnega značaja, z všteto obrestno mero« (Mauss v Šterk 1998, 42); radodarnost pri razdeljevanju (ali uničevanju) daril je atribut družbene moči, socialnega statusa in ugleda, pri čemer so ti predmeti, izven kroga obredne distribucije, skorajda nič vredni. (Šterk 1998, 53–54)

Razlago za reciprociteto (ki je sicer značilna za vse družbe – je torej univerzalnega značaja) najdemo v Maorskem konceptu duha darovane stvari – *hau*, ki ga v sebi nosi vsak dar, in daje magijsko moč lastniku daru nad obdarovancem, čeprav je dar že izročen. Darovi tako niso le zelene stvari, pač pa se jih je pametno tudi čim prej znebiti. Mauss razlaga darovanje kot simbolno vedenje, način izjavljanja, Malinowski pa kot operacionalni termin – kot način doseganja zelenih rezultatov. (v Šterk 1998, 43)

Menjava ima tudi pomembno družbeno vrednost, saj skozi pravila eksogamije in prepovedi incesta pri sklepanju zakonskih zvez, bogati naravne sorodstvene vezi z umetnimi vezmi filiacije, in še čvrsteje poveže neko družbo. Menjava se pri tem nanaša na dejstvo, ki je v človeški družbi praktično povsod enako: da bi moški prišel do ženske mu jo mora, neposredno ali simbolno, prepustiti drugi moški, njen brat ali oče. (Lévi-Strauss v Šterk 1998, 78) Prepoved incesta je tako vrhovno pravilo daru, ki zapoveduje, da je treba mater, sestro ali hči nujno izročiti drugemu; eksogamija pa prototip vseh drugih manifestacij, ki temeljijo na recipročnosti. (Šterk 1998, 79) Antropologija tako poveže biološki ustroj človeka in socialne ter ekonomske zapovedi neke družbe, v univerzalni mehanizem menjave, ki vse družbe ter njihove posameznike vodi v razvoj in napredek, na njene ugotovitve pa so se v mnogočem naslanjali avtorji, ki bodo obravnavani v naslednjem poglavju, (predvsem Peter Blau, ki se navezuje na spoznanja Marcela Maussa).

8 Menjava kot socialni transfer

Andolšek v svoji knjigi »Družbeni odnos kot proces (iz)menjave« (2003) postavi družbeni odnos ali interakcijo, kot bistveni element in stično točko mnogih socioloških teorij, različnih teoretičnih konceptov, ter poda izčrpno analizo ključnih, univerzalnih dejavnikov in vzvodov menjave, ki izhajajo iz družbenih odnosov, in so hkrati tudi njihova temeljna značilnost.

Družbeni odnosi se tako vzpostavljajo zaradi zadovoljevanja psihičnih potreb in zunanjih koristi, obstajajo pa tudi razmerja, ki so onkraj menjav (npr. čisti altruizem, iracionalna dejanja) in jih zato ne moremo pojmovati kot menjalni odnos. (Andolšek 2003, 11) Možne so tudi menjave, za katere trg ne obstaja, npr. intradružinska menjava, menjava z naravo, menjava s samim seboj. (Jančič 1999, 7–8) Lévi-Strauss (v Andolšek 2003, 45), v zvezi z razvojem organske solidarnosti pravi, da »poleg menjave v *zaprtem krogu* obstaja tudi *posplošena menjava*, ki ne predvideva neposrednega vračila od prejemnika, marveč posredno, od nekoga tretjega. Menjalni odnos ima lahko videz čistega altruizma, kot je darovanje v dobrodelnih namene /... vendar / vsebuje tih motiv, ki predvideva, da bo vzdrževanje tovrstnega sistema lahko nekoč koristilo tudi darovalcu.« Podobno definicijo altruizma najdemo tudi pri Blauu. (v Andolšek 2003, 152) Ekonomska menjava je poseben tip menjave, poteka v drugačnih razmerah, z drugačnimi cilji in posledicami, lahko je le del socialne menjave, vendar ju ne gre enačiti. (Andolšek 2003, 3)

Za potrebe pričujočega dela bom povzela le skupne osnovne predpostavke tistih teorij menjave, ki raziskujejo interakcije med posamezniki: Goffmanova teorija simbolnega interakcionizma, ki izhaja iz psihološkega behaviorizma, sociološka teorija Johna W. Thibauta in Harolda H. Kellya, na vedenjski psihologiji in utilitaristični filozofiji utemeljeni koncept Georga C. Homansa, ter sociološka teorija socialne menjave Petra Blaua, ki podobno kot Homansova, delno vzporeja medosebne menjave z ekonomski transakcijami. (Andolšek 2003)

Osnovne lastnosti družbenega odnosa predpostavljajo njegovo dvosmernost oz. kontingentnost z medsebojnim odzivanjem in njegovo kontinuiteto, vključeval pa naj bi le tiste družbene pojave, pri katerih obstaja vsaj minimum zavedanja o medsebojni usmerjenosti. Razlog za vstopanje v najrazličnejše odnose je zadovoljevanje potreb, lahko pa tudi odnos sam predstavlja specifično potrebo ali jo s svojo vzpostavitvijo ustvarja, kar kaže na

intrinzične vidike družbenih relacij. Večino svojih potreb lahko zadovoljimo le s prisvajanjem virov, ki jih posedujejo drugi, zato stopamo z njimi v interakcije, in zadovoljujemo njihove potrebe, saj so drugi le pod tem pogojem, pripravljeni zadovoljiti naše. Odnos je dajanje in sprejemanje, zato mora zagotoviti vzajemno koristen izid, merilo vrednosti, po Simmlu, poleg porabe energije, zajema tudi količino opuščene alternative oz. po Homansu – vrednost opuščenih nagrad. (v Andolšek 2003, 59) Potrebe so simbolno posredovani konstrukti, vpeti v pričakovanje nagrad, normative in družbeno strukturo nasploh. (Andolšek 2003, 4)

Najrazličnejši socialni pojavi pogosto temeljijo na menjalnih usmeritvah in jih je mogoče razložiti s teorijo socialne menjave. Osnova menjalnega procesa je medsebojna odvisnost akterjev in relativna dostopnost virov, nujni pogoj prejemanja je tudi dajanje, vključuje predpostavko, da je izmenjava v obojestranskem interesu. Neekvivalentne menjave vodijo v iskanje alternativ, saj se ljudje vedno gibljemo v smeri k večanju ugodnosti in koristi, ter zmanjševanju stroškov in kazni; veljata torej temeljni predpostavki utilitarizma in racionalne izbire. Pri tem pa je vedno treba upoštevati pomen menjave v socialnem kontekstu, saj imajo medčloveški stiki tudi vrednost sami po sebi, (intrinzična vrednost) zato ne gre vedno zgolj za racionalno kalkulacijo in instrumentalni vidik. Vsako socialno vedenje obstaja zgolj znotraj institucionalnih okvirjev, ki normirajo človekovo dejavnost – lahko zagotavljajo distributivno pravičnost ali vzdržujejo neskladja, kar v določenem trenutku sproži odpor ter spremembo norme, (ki vedno vključuje tudi občutek dolžnosti), in menjalnih razmerij med posamezniki ali v družbi. (Andolšek 2003, 291–302)

Na teh (predvsem na Goffmanovi teoriji) in podobnih spoznanjih, (socialna psihologija Edwarda Jonesa), utemeljujejo svojo teorijo tudi avtorji s področja *Impression Managementa*, ki raziskujejo impresije v polju osebnosti, individualnih motivov in socialnih okoliščin. Teorija izhaja iz predpostavke, da večino svojega vedenja, podrejamo ustvarjanju vtisa na ljudi okrog nas, v pričakovanju koristi. (Leary 1995) Tudi načela celostnega marketinga izhajajo iz spoznanj, ki so jih utemeljili avtorji teorije socialne menjave. (Jančič 1999)

9 Evalvacija teorij

Pri pregledu različnih teoretskih izhodišč družboslovnih in humanističnih znanosti, ki obravnavajo institucijo ljubezni, ugotovimo, da se v svojih spoznanjih med seboj močno prepletajo in vzajemno dopolnjujejo, razlike med njimi so tako bolj navidezne, saj izvirajo predvsem iz pojmovnega aparata ali jakosti poudarka moči družbenega vpliva.

Zgodovina nam ponuja vpogled v genezo ljubezni skozi čas in njeno vpetost v aktualno družbeno strukturo, zanemarija pa vlogo posameznika, katerega osebna volja je bila v preteklosti večinoma družbeno regulirana in nepomembna. Današnji čas pomeni velik preobrat v percepciji statusa posameznika in zasebnosti, kar je bistveno za razumevanje kontekstov v katerih se je, in se pojavlja ljubezen. Na podlagi opazovanih razlik in podobnosti lahko opazujemo ljubezensko menjavo, očiščeno subjektivnih elementov, kar omogoča detekcijo trajnih vzorcev in pravil. Pri tem velja poudariti, da se obravnavana zgodovinska dejstva nanašajo izključno na enotni kulturni prostor Evrope, medkulturne primerjave bi gotovo prinesle nova spoznanja.

Sociološki in psihološki pristop se v mnogočem dopolnjujeta, njuna glavna razlika je v točki izhodišča. Sociologija poudarja pomen družbenih vidikov in institucij, ki oblikujejo posameznika, tudi njegov čustveni svet; ljubezen je tako kulturni fenomen, tudi fiziološko se posredno podreja potrebi po bližini drugega. Psihologija skuša, predvsem na podlagi številnih eksperimentov, dognati od kod izvira privlačnost med posamezniki in statistično kategorizirati notranje vzgibe, ki nas pahnejo v zaljubljenost, še preden trčimo v norme družbenega, kar pa je tudi v psihologiji neizogibno. Obe znanosti se mnogokrat naslanjata tudi na spoznanja iz psihoanalize, tako na primer Beck in Beck-Gernsheim (2006) priredita Laschevo teorijo (1986) narcistične družbe za potrebe sociološke obravnave ljubezni v današnjem času. Lasch sam citira tudi Fromma, vse skupaj pa se bere kakor razširjena klinična diagnoza patološke narcistične motnje. (Ilin 1995)

Sistem psihoanalize se zdi torej obče uporaben, saj se nanj, kot rečeno, naslanjajo tudi avtorji drugih znanosti, kar je gotovo glavni razlog za složnost in prepletanje njihovih spoznanj na področju ljubezni. Psihoanaliza klasificira vzgibe posameznika, išče vzorec, podobno kakor zgodovina, le da v obratni smeri. Mnoge ženske / feministične študije, ki obravnavajo fenomen ljubezni, izhajajo prav iz uporabe psihoanalize in opazovanja družbenih sprememb skozi zgodovino.

Antropologija je na podlagi opazovanj družbenih vzorcev primitivnih ljudstev, prispevala temeljno spoznanje o univerzalnosti pravil menjave, ki so ga posvojile mnoge znanosti in teorije: sociologija, psihologija, njuna izpeljava – teorija socialne menjave, marketing in druge, kar ponovno prispeva k prepletanju spoznanj o ljubezenski menjavi in potrjuje prednost zgodovinskega pristopa.

Obravnavane teorije menjave sicer izhajajo iz različnih osnovnih izhodišč in pristopov, vendar je za vse ključno, da obravnavajo menjavo tako v mikro kakor makro pogledu z različnim poudarkom, a dokaj enotnimi spoznanji, ki sovpadajo tako s sociologijo kot psihologijo.

Problem preučevanja medija ljubezni ni samo v tem, da je njena narava tudi subjektivna, marveč, po Platonu, (v Badiou 2002, 184) ljubezen ni dana v neposredni zavesti ljubečega subjekta. Izkušnja ljubečega subjekta je *materija* ljubezni in ne konstituira nobene *vednosti* o ljubezni sami; par pa je pravzaprav tisto, kar je v ljubezni vidno za tretjega. (Badiou 2002, 188) Manifestira se v širokem spektru čustev, od sovraštva do ekstremne naklonjenosti, zato tudi ni vedno razpoznavna. Razlog ljubezni je vselej ljubezen sama, (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 216) kar sklene krog onkraj epistemološkega spoznanja.

10 Opredelitev raziskovalnega problema

S pojavom ljubezni in pravili menjave, ki jo usmerjajo, se ukvarjajo številne teorije in različne znanosti, nekatere od vidnejših so predstavljene v teoretičnem delu, vendar se vsem po vrsti predmet izmika. Nihče še ni našel obče veljavne definicije, vedno ostanejo neznanke, ki jim mnogi pripisujejo tisto neoprijemljivo *nekaj več* in ustvarja (raziskovalne) probleme.

Ljubezen je pač čustvo, ki je subjektivno in predpostavlja odnos, ki je največkrat stvar dveh in njune percepcije ter prostora in časa bivanja.

Ljubezen je prav tako prehodna forma, ki bodisi izzveni v hrepenenje, pozabo, si najde nov objekt, ali pa se pretoči v udomačeno ljubezen partnerskega odnosa.

Vendar s tem ni bilo od nekdaj tako – zgodovina izpričuje dejstvo, da v preteklosti zakon ni bil stvar izbire, še manj ljubezni, ampak regulirana družbena institucija; tudi seksualnost

takrat ni bila v nikakršni zvezi z ljubeznijo. Čustvo ljubezni še zdaleč ni imelo takega vpliva na človeka in tako pomembnega mesta, kot ga ima danes.

Ljubezen pa je vedno bivala zgolj v polju osebnega, brez institucij večino časa (danes morda poroka iz ljubezni), hlapljiva, izmuzljiva, polimorfna, da se zdi skorajda nedostopna za obravnavo.

Lahko iščemo zgolj vrzeli v družbi, kjer bi lahko vzniknila, lahko opazujemo njene pojavne oblike skozi čas in poiščemo vzorce po katerih se ravna, ter jih skušamo osvetliti še v empiričnem kontekstu. V nadaljevanju želim predstaviti izbiro teorij in metodo za interpretacijo dobljenih rezultatov, nato pa z analizo štirih filmov in primerjavo ključnih dejavnikov zgradbe in vsebine, potrditi naslednji hipotezi:

H1: da se reprezentacija in percepcija ljubezni prilagajata normam in vrednotam aktualne družbe

ter,

H2: da so pravila menjave, ki urejajo odnose v ljubezni nadčasna in univerzalna.

11 Metodologija

Za razlago vzgiba ljubezni pri izbranih primerih, bom za izhodišče izbrala obravnavo na podlagi zgodovinskih kontekstov, saj je to edini (družboslovni) pristop, ki izloča subjektivno, ki je kot tako izven moči našega spoznanja in se razlikuje glede na posameznika. Zgodovinska perspektiva nam morda ne razkrije od kod izvira ljubezen, lahko pa nakaže vsaj, kje je nemara ne gre iskati. Kot že rečeno, nobena od obravnavanih teorij ne ponuja obče uporabne definicije ljubezni brez neznanih dejavnikov (glej Preglednico 11.1).

Preglednica 11.1: Obravnava vzgiba ljubezni glede na teorije in perspektivo (posameznik vs. družbeno)

v izhodišču obravnave ljubezni:			
teorija	posameznik*	soodvisnost	družbeno**
socialna menjava	zadovoljevanje potreb		
impression management	ustvarjanje vtisa za zadovoljevanje potreb		
zgodovinski pristop			podrejanje vrednotam družbe
psihoanaliza		jaz v odnosu do drugega	
biološki determinizem	potreba po bližini drugih		
sociologija		socializacija, kulturni fenomen	
psihologija	privlačnost zaradi podobnosti		
antropologija			podrejeno potrebi skupine

*izhodišče preučevanja je posameznik, družbeni kontekst je integriran v teorijo.

**izhodiščni pristop je družbeni kontekst, posameznika ni mogoče izvzeti iz družbenega, ker ga oblikuje.

Pri raziskavi dejavnikov vstopanja v menjalno razmerje je večina obravnavanih teorij v polju soodvisnosti notranjih vzgibov in prilagajanju težnjam drugega; vendar pa moramo, če želimo raziskovati naravo menjave in dokazati nadčasno univerzalnost njenih pravil, razčleniti

obravnane primere in poiskati njihov skupni vzorec, zakon. Teorija psihoanalize, ki že v izhodišču obravnava sisteme razmerij (torej interakcijo, menjavo) med osebo v odnosu do drugega, ponuja za tovrstno analizo najboljše orodje (glej Preglednico 11.2). Razmerja v družbeni stvarnosti so, v strokovni literaturi tudi sicer pogosto interpretirana s pomočjo psihoanalize (Fromm 1974; Žižek 1997; Kristan 2005; Salecl 2007; itd.).

Psihoanalizo lahko preko Jungovega pojmovanja arhetipa, kot strukture skupnega nezavednega, povežemo tudi neposredno z mitom samim – De Rougemont definira mit kakor matriko, izraz kolektivne stvarnosti, ki izhaja iz pradavnine, ponazarja pravila vedenja družbe in oblikuje razvoj naše čustvenosti. Miti so kakor zakoni – rezultat generičnega, produkt evolucije kulture. (De Rougemont 1999)

Preglednica 11.2: Obravnava osnovnih dejavnikov menjave glede na teorije in perspektivo (posameznik vs. družbeno)

osnovni princip menjave predpostavlja:			
teorija	posameznika*	soodvisnost	družbeno**
socialna menjava		ekvivalentnost, recipročnost	
impression management		osebnost, motivi, družbeni kontekst	
zgodovinski pristop			podrejeno družbeni ureditvi
psihoanaliza		gon/želja, prepoved/manko	
biološki determinizem	kemični procesi		
sociologija		norme, vrednote, družbeni kontekst	
psihologija		kazni, nagrade, izkušnje	
antropologija		ekvivalentnost, recipročnost	

*osnovni princip pri stopanju v menjave je podrejen posamezniku

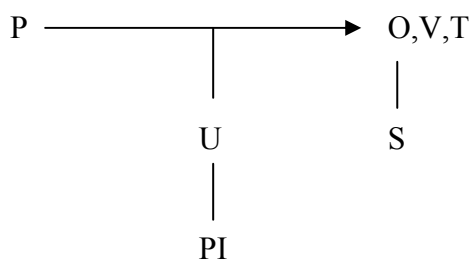
** vstopanje v menjave je podrejeno družbeni ureditvi in duhu aktualnega časa

Kombinacija zgodovinske perspektive in psihoanalitskega sistema, kar v največji meri, omogoča desubjektiviziran vpogled v vzorce ljubezenske menjave, pri čemer s pomočjo

zgodovinskega vpogleda preučujemo variable, s psihoanalizo pa konstante. Postopki takšne analize so transparentni, rezultati pa preverljivi.

Za analizo posameznih elementov v filmih bom oblikovala preglednice, ker pa se opazovani fenomeni težko ločijo od svojega konteksta, bom podala tudi izčrpno interpretacijo, jo podkrepila z uporabo kvalitativne QJ (quasy judicial) metode, ki temelji na logičnem, pravnem pristopu in omogoča primerjavo dokaj različnih elementov, s poudarkom tako na strukturi, kakor na funkciji realnih argumentov. Model je bolj redko uporabljen, omogoča pa medsebojno primerjavo primerov in možnost iskanja logičnih vzorcev. Na spodnji sliki (glej Slika 11.1) je model predstavljen shematsko. (Kline in Berginc 2004, 971)

Slika 11.1: Shema modela QJ

Vir: Kline in Berginc (2004, 971).

Legenda:

T (trditev): zaključek

P (podatki): relevantni empirični podatki

O (okoliščine): specifični splet okoliščin

V (verjetnost): subjektivno določena verjetnost, da trditev res drži

U (sklepna utemeljitev): predpostavke, pravila ali teorija, ki zagovarja trditev (T) na bazi podatkov (P)

PI (podporne informacije): kontekstualne informacije iz ozadja, ki podpirajo sklepno utemeljitev (U)

S (spodbitje): pogoji, pod katerimi argument ne vzdrži preverjanja

(Vir: Kline in Berginc 2004, 971–972).

12 Mit o Medeji

12.1 Reprezentacija ženske v antiki

Za razumevanje konteksta in vzročno-posledičnih povezav v Medejinu zgodbi, je potrebno navesti nekaj osnovnih izhodišč, ki opisujejo položaj in vlogo žensk v antiki. O položaju žensk v takratni družbi, lahko sklepamo zgolj iz mitov, dramskih del, filozofskih ali političnih spisov, katerih avtorji so bili seveda moški.

Ženske so povezane z naravo, v nasprotju z moškimi, ki predstavljajo kulturo; izključene so iz javnega življenja, vezane na dom in religijo, moški so do njih gojili ambivalenten odnos občudovanja in podcenjevanja. Ženske so veljale za čustvene, iracionalne, nagnjene h zamerljivosti in maščevanju, krute, zahrbtne, zvijačne, nestabilnega in nerazumnega značaja ter kot take lahko ogrožajo moške in državo. Za primer Medeje je tudi pomembno dejstvo, da so imele ženske svojo družbeno identiteto le kot zakonite žene državljanov, medtem ko same na sebi niso bile državljanke in se kot take niso smele udeleževati javnega ali političnega življenja v polisih; samostojno pojavljanje ženske v javnosti je bilo v vsakem primeru sramotno. Neporočena ženska je bila obsojena na revščino ali prostitucijo, saj ni bilo možnosti, da si sama zagotovi samostojnost. Pri tem je pomembno dejstvo, da je bila Medeja zgolj legitimna, ne pa tudi zakonita žena Jazona. (Kristan 2005, 67–68) Luce Irigaray (v Kristan 2005, 223) navaja tudi zanimivo spoznanje, da je bil odnos mati / hči v simbolnih reprezentacijah antike povsem izpuščen, iz česar bi lahko sklepali, da dotični mit ne bi obstajal, če bi imela Medeja dve hčerki.

12.2 Hipotezi: H1, H2

Hipoteza H1:

Raziskave so pokazale, da vez med otrokom in materjo v preteklosti še zdaleč ni bila tako čustveno opredeljena in intenzivna, marveč gre za novo »obliko življenja znotraj individualizirane družbe«. (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 87) Badinter in drugi avtorji (v Sieder 1998, 34) pravijo, da se je *materinska ljubezen* razvila kot družbena norma, z opredelitvijo *ženske narave* ter s spremembo vloge ženske v začetku 19. stoletja in ne izvira iz *naravnega instinkta* žensk. Kristanova (2005, 68) navaja, da v antiki celo ni bilo zaželeno, da bi bila ženska predobro mati, saj bi na ta način podcenjevala zakonsko vez. Danes so motivi za starševstvo predvsem egoistični, ljubezen do otroka pa postaja vedno bolj normirana, kar izčrpno razčlenita Beck in Beck-Gernsheimova v svoji knjigi »Popolnoma normalni kaos ljubezni« (2006).

Predpostavimo lahko, da se reprezentacija in percepcija (materinske) ljubezni prilagajata normam in vrednotam aktualne družbe oz. glede na aktualno družbeno stvarnost, duh časa.

Hipoteza H2:

Saleclova, v svoji knjigi »O tesnobi« (2007), razjasni sodobni primer umora otrok, ki je zelo podoben mitu o Medeji, s čimer želim utemeljiti predpostavko o univerzalnosti zakonov menjave (mitov), kljub drugačnemu razmerju med spoloma v antiki in danes. Susan Smith, je leta 1994 žrtvovala svoja dva sinova, (avto v katerem sta bila privezana je zapeljala v reko) da bi si zagotovila ljubezen šefovega sina. Medtem, ko Medeja svoja dva sinova ubije preračunljivo in brez obžalovanja, se zdi, da Susan Smith na svojo vlogo materinstva gleda kot na breme, ki jo ovira na poti do zelenega; omenjena razlika za razlago motiva po psihoanalizi ni ključnega pomena.

Materinstvo je po Freudu, eden od načinov, s katerim želi ženska preseči svoj manko, Lacan (v Salecl 2007, 93) pa v zvezi s tem pravi, da noben objekt ne more zapolniti manka in da materinstvo ne more razrešiti problema razcepljenega subjekta. Nekatere ženske dojemajo materinstvo kot odrekanje užitku, ki jim pripada, zato se skušajo na različne načine distancirati in ponovno zasesti položaj *prave ženske*. »Medtem ko mati vztraja na poziciji *imeti*, *prava ženska* razkazuje svoj manko in je pripravljena žrtvovati, kar ima v posesti.« (Salecl 2007, 93) Medeja tako »predstavlja tragični primer ženske, ki se odreče

najdragocenejšemu, kar ima, da bi z odvzemom otrok prizadela Jazona in da bi bila obenem v njegovih očeh vidna kot ženska in ne kot mati«. (Salecl 2007, 93)

12.3 Rezultati

Obe predpostavki bom dokazala s primerjavo ključnih elementov (naracija, izvorni greh, vloge spolov in razplet) dveh istoimenskih filmov »Medeja«. Gre za dve interpretaciji istega mita – prvo je leta 1969 posnel italijanski režiser Pier Paolo Pasolini, drugo pa 1988, Danec Lars von Trier. Postavke v nadaljevanju razvrščam v preglednico, (glej Preglednico 12.1) in jih interpretiram glede na družbena dejstva v času nastanka filma. Analizo zaključim z aplikacijo metode QJ (quasy judicial).

Preglednica 12.1: Primerjava ključnih elementov Pasolinijeve in Trierjeve filmske interpretacije mita o Medeji.

Elementi primerjave:	Pasolini - Medea, 1969	Trier - Medea, 1988
NARACIJA:		
Pripovedni tok	linearna pripoved, dolga uvod v zgodbo	vstopimo neposredno v razplet, ni začetne razlage, uvoda
Kostumografija	razkošna, živobarvna	minimalistična, monotona
IZVIRNI GREH:		
Jazon	da, opazujemo vzpon	ne, že na vrhuncu moči
Medeja	da, vidimo umor brata, izdajo očeta	ne, o preteklosti ne izvemo ničesar
VLOGE SPOLOV:		
Jazon	močan, akter dogajanja	pasiven, v ozadju zgodbe
Medeja	šibka, ranjena, maščevanje od bogov navdahnjeno	obvladana, ve kaj mora storiti
RAZPLET:		
Jazon	živi	zdi se, kot da umre
Medeja	rešijo jo bogovi – prednik Helios (ognjeni zublji)	reši jo prijatelj, ji ponudi novo službo

Pasolini je svoj film posnel v času izbruha seksualne revolucije in hipijevskega gibanja; ljubezen je bila v zraku, nove vrednote osvobojene moralne togosti, pa na preboju v širšo družbo. Ali rečeno drugače: ljubezen postaja svobodna, medtem ko ideal ostaja romantičen – enkrat in za vedno.

Medeja, odeta v pretirano bogato hipijevsko opravo – navdahnjeno z različnimi etno elementi in artističnimi dodatki, je nedvomno sposobna pogumnih odločitev, ko pa je posredi ljubezen omedleva – ob prvem srečanju z Jazonom in obupuje, ko se bliža njuna ločitev. Šele duhovi prednikov jo navdahnejo, da skuje krvavo maščevanje, kar jo v očeh gledalca morda celo opere krivde, naredi za *nemočno žensko bitje*.

Pasolini pripoveduje zgodbo s tokom časa, ponuja vpogled v vzročne povezave: vidimo, kako se Medeja odpove kraljevskemu življenju, ukrade zlato runo svojemu očetu, obredno in teatralično razkosa brata; ni dvoma, da je zastavila vse kar je imela za Jazona. Bolj kakor junaka, ki ga opisuje mit, ga vidimo kakor nebrzdanega, oholega mladeniča, skoraj že divjaka in kakor, da bi si vse nagrabljeno bogastvo pridobil zlahka, najdragocenejše (zlato runo) pa mu je celo ponujeno, naj ga vzame – kakor doto. Šestdeseta leta očitno niso bila čas za junaštva posameznika – za boje z zmaji, kačami in velikani, kakor pripoveduje antični mit, vemo pa za Jazonov dolg, zapisan Medeji, saj brez nje nesporno ne bi uspel. Slednje ga – zgleda – že od Antike naprej, ne obremenjuje pretirano, ko si omisli mlajšo ženo, ki mu ponuja kraljevski prestol.

Vse drugače je z Medejo konec osemdesetih, na njej ni nič odvečnega; Trier nas ne obremenjuje z bremenom dolga med zakoncema in ne zbujata občutka krivde za njuna pretekla dejanja, v zgodbo stopimo neposredno (kakor v izvorniku) – v boj za moža, otroke in čast. Smo tukaj in zdaj, preteklost ni važna, kakor Laschev sodobni posameznik v narcistični kulturi (Lasch 1986).

Jazon je na svojem vrhuncu in zdi se kakor (sam si je vedno želel), da je tam od nekdanj, vendar pa je tudi daleč stran, skoraj neviden, v večjem delu filma zreduciran zgolj na vzrok – uspešen moških iz osemdesetih. Medeja je poslovna ženska, obvladana železna lady, ki trguje z ljubeznijo do svojih otrok, ki jih (v obeh filmih) brez dvoma neomajno ljubi. Kljub vsej grenkobi ve kaj ji je storiti, pozna svojo moč in se nanjo zanese, tudi ne potrebuje več bogov, da bi jo rešili, ima pa prijatelja, ki ji ponudi roko v stiski in novo službo.

Iz primerjave ključnih elementov v obeh filmih lahko ugotovimo, da so podvrženi različnim reprezentacijam glede na čas obravnave, tako denimo Pasolinijev film prevevajo pozna

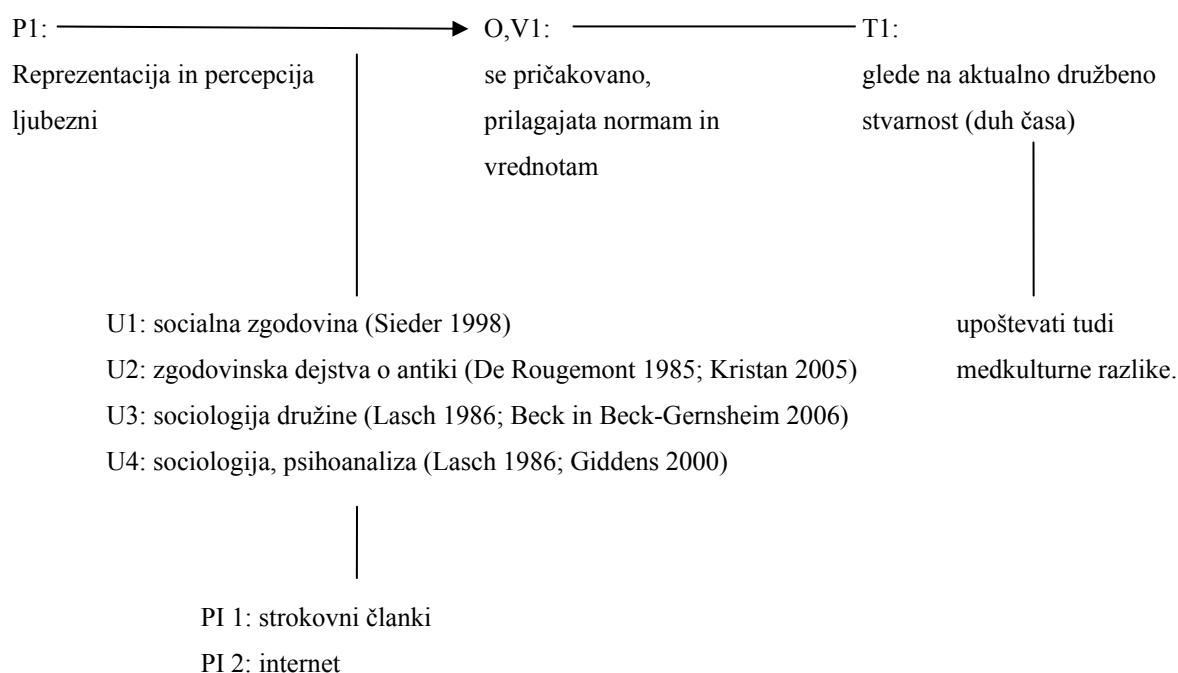
šestdeseta, kar se najbolj kaže v kostumografiji in predstavitvi ženskega lika v skladu z idealom romantične ljubezni. (Giddens 2000; Beck in Beck-Gernsheim 2006)

Nasprotno pa Trierjev film obdaja tesnobni občutek značilen za konec osemdesetih, zaznamovan s koncem obdobja rasti, inflacijo, gospodarsko recesijo, intenzivno kompetitivnostjo in strateškemu pristopu k marketingu. (Jančič 1990) Poudarek je na sedanjosti, osvobojeni praznoverja, samoobvladovanju, moči volje, odsotnosti moškega v družinskem življenju in njegov beg v kariero. (Lasch 1986)

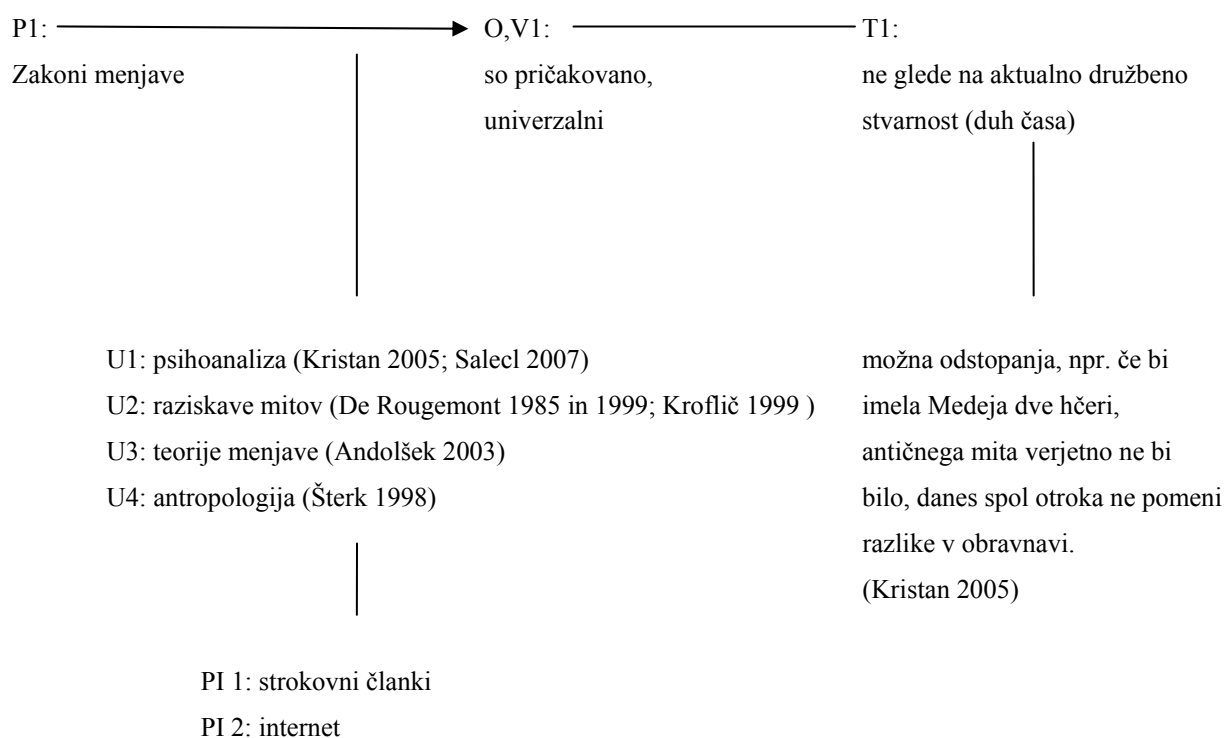
Medtem ko je Pasolinijev Jazon še dosegel cilj predvsem zaradi močne želje, ki jo v filmu simbolizira predrzen pogled v daljavo, si mora Jazon v osemdesetih, pridobiti mlado ženo na podlagi lastne pridnosti in izkazanega (poslovnega) uspeha. Tudi Medeja takoj ve, da mora ohraniti svojo prednost pred konkurenco, ne omahuje, zdi se, kakor, da je vedno imela rezervni plan in ko je kalvarije konec, so ji dane nove možnosti.

Povedano dokazuje, da se reprezentacija in percepcija ljubezni prilagajata normam in vrednotam aktualne družbe, v obravnavanem primeru konca šestdesetih in konca osemdesetih let dvajsetega stoletja v Evropi, hkrati pa v ničemer ne vpliva na percepcijo zgodbe kot celote – prepoznavnost in sporočilnost mita ostajata neokrnjena, kar utemeljuje tudi predpostavko o univerzalnosti zakonov menjave, kljub drugačnemu razmerju med spoloma v antiki in danes. V spodnjih dveh prikazih (glej Sliki 12.1 in 12.2) sta trditvi argumentirani še z uporabo QJ metode.

Slika 12.1: (H1) Prikaz razmerja med reprezentacijo in percepcijo ljubezni ter normami in vrednotami aktualne družbe v Pasolinijevi in Trierjevi filmski interpretaciji mita o Medeji.

Slika 12.2: (H2) Prikaz razmerja med univerzalnostjo zakonov menjave in aktualno družbeno stvarnostjo v Pasolinijevi in Trierjevi filmski interpretaciji mita o Medeji.

13 Narcizem: Dorian Gray in Dirk Diggler

13.1 Obravnava narcizma v psihoanalizi

Fromm glede ljubezni do sebe pravi, da je nikakor ne smemo enačiti s sebičnostjo, saj je pravzaprav njeno nasprotje. Nobenega človekovega koncepta ni, v katerega ni zajet tudi posameznik sam. V načelu je ljubezen nedeljiva – ljubezen do svojega jaza je neločljivo povezana z ljubeznijo do vsake druge osebnosti oziroma je njen predpogoj. (Fromm 1974)

Biserka Ilin v svojem izčrpnem članku »Značilnosti in razvoj patološkega narcizma« (1995), ki ga povzemam v nadaljevanju, poudarja, da je potrebno jasno ločevati med zdravim narcizmom, kot ljubeznijo do sebe, ki se kaže v dobri samopodobi in samospoštovanju, ter narcističnimi motnjami osebnosti, »kjer človek s samoidealizacijo in grandioznimi fantazijami o sebi v bistvu prekriva prizadeti občutek lastne vrednosti«. (Praper v Ilin 1995, 87)

Za narcistično moteno osebnost je značilna rigidnost in slabša prilagojenost, ki pripelje do motenj v funkcioniranju, občutkov nelagodja in subjektovo trpljenje. Te motnje niso prehodnega značaja, marveč so skupek trajnih osebnostnih potez, osebnost pa je razcepljena na manifestni, grandiozni *self* in prikriti – krhek in ranljiv – resnični *self*. Motnje se manifestirajo kot občutki negotovosti in praznine, odsotnost smisla življenja, utrujenost od življenja, hipohondrija, črno-bela in nestabilna percepcija sveta (idealizirajo ali degradirajo), nenadne spremembe razpoloženja, občutek odtujenosti, depresije itd.

Narcistično motene osebe, so kljub navidezni samozavesti, v veliki meri odvisne od sprejetja in potrditve drugih, kar jim edino zagotavlja občutek lastne vrednosti. Značilno je tudi egocentrično potvarjanje realnosti, projektna identifikacija (vživljanje v vlogo), občutek zavisti, tudi pretirana ambicioznost, če rezultat prinaša zadovoljitev narcističnih potreb.

Večinoma so nadpovprečno inteligentne osebe, z dobrimi verbalnimi sposobnostmi, ki na videz funkcionirajo uspešno in kreativno. V vsakdanjih situacijah pričakujejo posebne ugodnosti in obravnavo, želijo biti nekaj izjemnega, imajo ekshibicionistične potrebe – izrazito željo, da bi bili opaženi in občudovani zaradi fizične lepote, preokupirani so s fantazijami moči, omnipotence in bogastva. Strah jih je neuspeha in staranja, bojijo se čustvenega stika z drugimi ljudmi zaradi morebitne zavrnitve, preobčutljivi so za kritiko okolice in nikoli niso zadovoljni s tem kar imajo, marveč hlastajo za nedosegljivim, kar občutno okrni njihovo možnost uživanja.

Izpod privlačnega, šarmantnega površja se skriva čustveni hlad – čustvene navezave so površne in podvržene ambivalenci, za idealiziran objekt ljubezni se pričakuje, da bo nadomestil manjkajoči del narcisovega mentalnega aparata in ga ne doživlja kot avtonomni subjekt. Donhuansko osvajanje je zgolj narcistična potreba po samopotrjevanju, pri čemer je izbira objekta slučajna, veza pa kratkotrajna. »Njihovo spolno življenje je večinoma intenzivno, neurejeno, impulzivno, polimorfno perverzno, brez trdnih moralnih pravil, brez poglobljenih čustvenih vezi.« (Rakič v Ilin 1981, 91).

Narcistična patologija se lahko razvije zaradi dveh možnih vzrokov – »če otrok odrašča v okoliščinah s prehudimi ali prepogostimi frustracijami s strani zanj pomembnih objektov ali če je vsebina diadnega odnosa otrok – mati neustrezna. Otrok v teh pogojih ne more razviti bazičnega zaupanja vase in v svoje okolje, kar je temelj zdravega, pozitivnega samovrednotenja.« (Ilin 1995, 85) Narcisizem v današnji družbi, kot posledico odraščanja v prisilni, normativni ljubezni, definira tudi Christopher Lasch. (1986).

13.2 Hipotezi: H1, H2

H1:

S primerjavo in analizo ključnih elementov dveh filmov – »The Picture of Dorian Gray« in »Boogie nights«, želim dokazati, da se reprezentacija in percepcija (narcistične) ljubezni prilagajata duhu časa – njegovim normam in vrednotam. Dejavniki, ki niso neposredno vezani na narcistično naravo obeh glavnih junakov se spreminjajo pod vplivom aktualne družbene stvarnosti, kar rezultira v razliki gledalčeve percepcije obeh zgodb.

H2:

S pomočjo prej navedene razčlenbe značilnosti patološkega narcizma, želim utemeljiti tudi predpostavko o univerzalnosti menjalnih razmerij, v tem primeru narcizma, ter njihovo nadčasnost, neodvisnost od časovne umestitve. S primerjavo poteka dveh filmskih zgodb – »The Picture of Dorian Gray« in »Boogie nights«, katerih glavna junaka sta Dorian Gray in Eddie Adams alias Dirk Diggler, želim dokazati, da njune skoraj identične karakterne lastnosti t. j. narcizem, vodijo v isti tip menjave, ki je prepoznaven, ne glede na čas v katerega sta postavljena.

13.3 Rezultati

Predpostavki bom dokazala s primerjavo ključnih elementov, ki gradijo strukturo obeh zgodb in analizo odstopanj v njihovi pojavnosti, ki je posledica drugačne časovne umeščenosti (glej Preglednico 13.1). Gre za dve različni filmski zgodbi, katerih skupna točka je narcistični glavni lik, kar pa zaznamuje usodo obeh filmskih junakov do te mere, da razvoj dogodkov tvori prepoznavni vzorec. Film »The Picture of Dorian Gray« je posnel angleški režiser Duncan Roy leta 2007, ki je tudi priredil scenarij po noveli Oscarja Wilda iz leta 1891. »Boogie Nights« je po lastnem scenariju posnel leta 1997 Američan Paul Thomas Anderson. Dogajanje je postavljeno v Kalifornijo konec sedemdesetih in začetek osemdesetih let dvajsetega stoletja. Postavke v nadaljevanju razvrščam v preglednico in jih interpretiram glede na družbena dejstva v času nastanka filma. Analizo zaključim z aplikacijo metode QJ (quasy judicial).

Preglednica 13.1: Primerjava ključnih elementov filmov »The Picture of Dorian Gray« in »Boogie Nights«

Elementi primerjave:	The Picture of Dorian Gray - Dorian Gray	Boogie Nights - Eddie Adams/Dirk Diggler
inferiorna preteklost	živel na deželi	pomivalec posode
disfunkcionalni starši	oče ga je pretepal	mati alkoholičarka
zavržena ljubezen	ker je noseča, ona se ubije	zgolj prekine zvezo
novo življenje	v mestu, visoki družbi	v pornografski industriji
<i>pomemben drugi</i>	Lord Henry Wotton, plemič, priljubljen v družbi	Jack Homer, režiser porno filmov
alter ego	slika	umetniško ime Dirk Diggler
zloraba drog	opij	kokain, metamfetamini
agresivnost	fizična, sadizem	fizična, izguba kontrole
perverzna seksualnost	orgije za prosti čas	kariera porno zvezde
neuspešen poskus umika	odpotuje v neznano	poskus glasbene kariere
propad alter ega	slika prevzema grozodejstva	propade kot zvezdnik
konec	se ubije	ponižanje, podreditev

V preglednici so izpostavljene stične točke obeh filmov in kontekst v katerem se pojavljajo v vsakem filmu posebej. S podrobnejšo analizo primerjanih elementov, lahko ugotovimo, da se kontekst oblikuje skladno z duhom časa – aktualnimi običaji, normami in vrednotami.

Tako Dorian kakor tudi Eddie sta novinca na sceni, izhajata iz povsem drugačnega kulturnega okolja in disfunkcionalnih družin. Da bi se njuni *novi* življenjski zgodbi sploh lahko začeli, morata najprej zavreči ljubezen, ki ju še povezuje z realnim. Dorian v izvorniku zapusti Sybil Vane, ker je zaradi zaljubljenosti vanj, postala nezmožna vživljanja v odrske vloge, kar bi bil za današnjega gledalca verjetno preveč abstrakten razlog, zato jo v sodobni interpretaciji Dorian zavrne, ker je noseča. Tudi Eddie, brez razlage zapusti dekle, ko odide od doma; da bi si zaradi tega vzela življenje zaradi njega, danes ne gre več pričakovati.

Novo življenje začneta pod vplivom močnih, patriarhalnih oseb, ki ju prepričata s svojim šarmom in mladostjo: Dorian z lepoto in naivnostjo, Eddie pa s talentom in naravno obdarjenostjo.

Oba oblikujeta svoj alter ego, ki sprejema nase posledice njunih moralno spornih dejanj in je v bistvu njun pravi *self*, ki sta ga zamenjala z lažno grandioznostjo nove podobe. Dorian svojo sliko uroči, da se stara namesto njega, Eddie pa prevzame umetniško ime Dirk Diggler in vanj projicira svoj novi jaz.

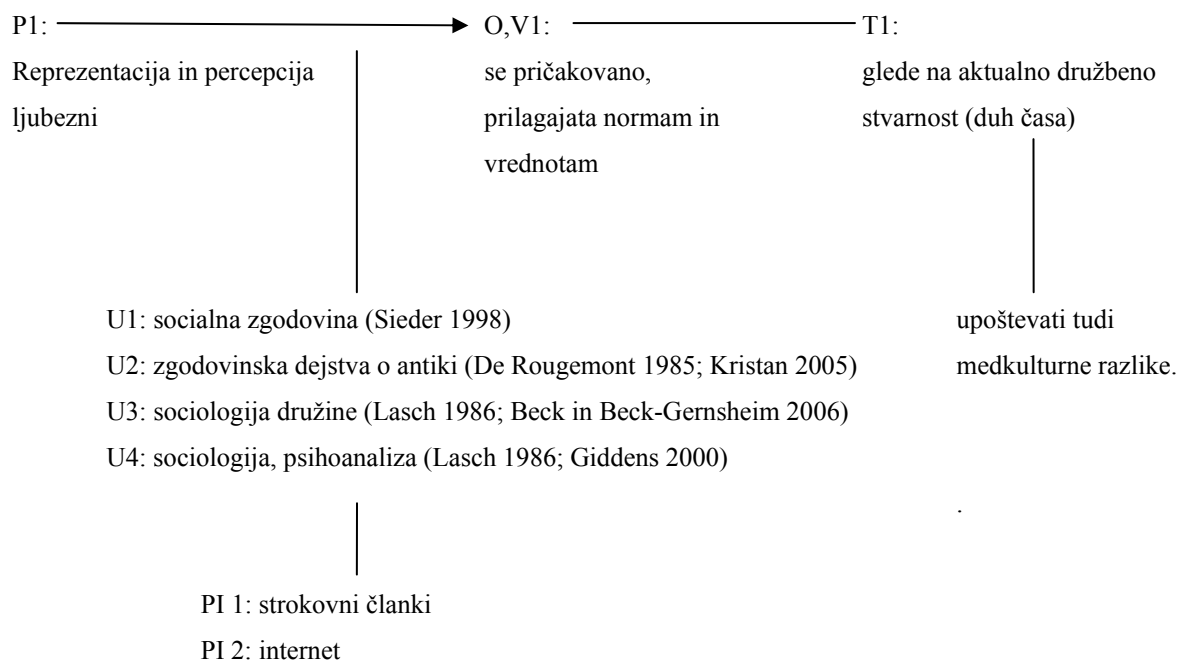
Oba živita hedonistični ideal, ki sta ga prevzela kot svojega, prepoznavata sebe kot objekt užitka, seksualnost je le orodje doseganja lastne potrditve. Brezobzirno in agresivno želita posegati vedno višje, dokler se ne zlomita pod bremenom lastnih ambicij in neodobravanja okolice. Dorian odide na potovanje, Dirk pa skuša ustvariti kariero v svetu glasbe, vendar propade že takoj na začetku.

Konec je za prvega poguben, za drugega ponižujoč, (vendar mu je skladno z duhom časa dovoljeno ponovno začeti znova) oba pa sta se zato morala vrniti na začetno točko svojega *novega* življenja in se ponovno soočiti s *pomembnim drugim*.

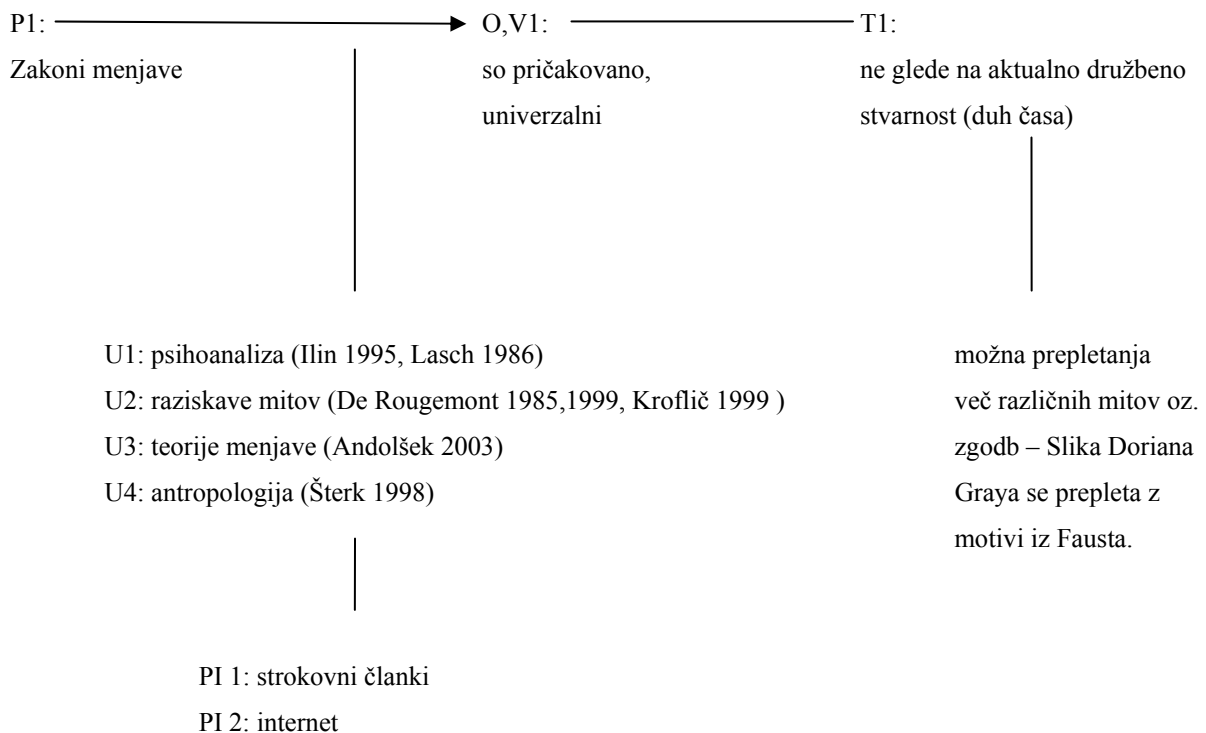
Karakterne lastnosti obeh glavnih likov sovpadajo z navedeno opredelitvijo patološko narcistične osebnosti, kar potrjuje predpostavko (H2) o univerzalnosti menjalnih razmerij, če narcizem razumemo kot način vstopanja osebe v menjalno razmerje z okoljem ter njihovo neodvisnost od časovne umestitve. Primerjava in analiza ključnih elementov obeh filmov dokazuje tudi, da se reprezentacija in percepcija (narcistične) ljubezni prilagajata duhu časa (H1). Dejavniki, ki niso neposredno vezani na narcistično naravo obeh glavnih junakov se spreminjajo pod vplivom aktualne družbene stvarnosti, kar rezultira v razliki gledalčeve

percepcije obeh zgodb. V spodnjih dveh prikazih (glej Sliki 13.1 in 13.2) sta trditvi argumentirani še z uporabo QJ metode.

Slika 13.1: (H1) Prikaz razmerja med reprezentacijo in percepcijo ljubezni ter normami in vrednotami aktualne družbe v filmih »The Picture of Dorian Gray« in »Boogie Nights«

Slika 13.2: (H2) Prikaz razmerja med univerzalnostjo zakonov menjave in aktualno družbeno stvarnostjo v filmih »The Picture of Dorian Gray« in »Boogie Nights«

14 Kaj pa menjava?

V nadaljevanju želim na kratko izpostaviti še menjalni vidik obravnavanih primerov – poiskati motive in vzročno-posledične navezave, v skladu s teorijami teoretičnega dela naloge.

Menjalni par v Pasolinijevem in Trierjevem filmu sta Medeja in Jazon – zakonca z dvema sinovoma, obubožana in v izgnanstvu. Ključni preobrat v zgodbi se zgodi, ko kralj ponudi Jazonu svojo hčer za ženo, on pa ne okleva in sprejme ponudbo. Svoj sloves neustrašnega junaka lahko zdaj unovči – poveča svojo moč in ugled ter prelisiči usodo, ki ga je enkrat že prikrajšala za kraljevski prestol. Njegov oče je bil kralj, vendar ga je lastni brat ubil in zasedel prestol, mladi Jazon pa je uspel pobegniti. S poroko si torej lahko pridobi čast, kot bi mu po krvi pripadala in po kateri je ves čas hlepel.

Pri tem ni pomembno ali svojo novo nevesto ljubi, oziroma ali je Medejo prevaral ali zgolj zapustil, saj v tistih časih ljubezen kot taka ni bila privzgojena kot normativ za izbiro

partnerja. Medeja tudi ni njegova zakonita žena, zato o legitimnosti njegovega dejanja iz današnjega vidika sploh ne moremo soditi. Vsekakor pa bi se lahko odločil ravnati drugače. Dejstvo je, da velik del svojega ugleda, ki je njegov glavni atribut, dolguje Medeji in njeni širokogrudni ljubezni, zdaj pa jo želi izriniti iz skupne zgodbe o uspehu. Medeja torej Jazonu omogoča pozicioniranje in ves čas krepi njegovo korporacijsko znamko, on pa ji nehvaležen želi odtegniti tržni delež v odnosu.

Medeja ni pripravljena sprejeti neekvivalentne menjave, zato skuša izposlovati vsaj deleni odkup svojega tržnega deleža oziroma se dogovoriti glede posvojitve njunih otrok v kraljevsko družino. Ko poskus zvodeni se sklene maščevati – umori teknico in lastne otroke; zastavi ljubezen, da bi izravnala izgubo. Medeja tako izgubi ljubezen – Jazona in njuna dva sinova, on pa izgubi prestol in svoje nasledstvo. Pri tem je pomembno, da materinska ljubezen v antiki ni bila posebna vrednota, nasprotno pa je bilo krvno nasledstvo zelo pomembno za moškega. V tem pogledu Medeja s svojo strateško odločitvijo doseže zase morda celo boljšo pozicijo, kakor zgolj izravnavo, še posebej, če upoštevamo nezavidljiv status ženske (z otroki) brez partnerja v antiki. Medeja z radikalno potezo – povečanjem lastne izgube, uniči nasprotnika in prav zmožnost tako skrajnega dejanja – na videz povsem ekonomske kalkulacije, povzdigne njeno ljubezen v sfero onkraj racionalnega.

Pravo nasprotje Medeji absolutni ljubezni predstavljata Dorian Gray in Eddie Adams alias Dirk Diggler, ujeta v patologijo narcistične osebnosti. Narcis menja sam s seboj ali bolje – z drugim v sebi, kar zahteva nekaj fantazmatske opore in zanikanja realnosti. Dorian tako svoj pravi jaz – opustošen in lakomen, s pomočjo uroka fizično loči od svoje očarljive pojavnosti, Eddie pa položi svoj ambiciozni alter ego v zvezdniško ime Dirk Diggler, s katerim se popolnoma identificira.

Vsi drugi, s katerimi stopata v interakcijo, so zgolj podaljšek njunih želja; težko bi tudi govorili o menjavi, saj gre zgolj za enostransko zahtevo do drugega. Narcis vstopa v interakcije predvsem zato, da bi se potrdil ali, da bi očaral. Ta navidezna menjava temelji na moči, ki jo narcistična osebnost črpa iz odobravanja drugih in je hkrati nagrajujoča tudi zanje, saj že sama bližina in povezanost z atraktivno osebo dviguje tudi njihovo ceno. Odnos se konča, ko se drugi naveličajo neekvivalentne menjave, kakor se je zgodilo Dorianu ali kakor v primeru Dirka – ko drugi najdejo svež vir zanimanja. Tako *častilci*, kakor *zvezdi* se nato preusmerijo na nove objekte, transakcije se ciklično ponavljajo.

Problem omenjene menjave je pravzaprav v tem, da so tudi *častilci* sami narcistične osebnosti in vstopajo v interakcijo z enako sebičnim motivom – *zvezda* je v enaki meri podaljšek moči

svojih častilcev, kakor so oni zanjo. Tovrstna menjava torej ni dvosmerna, ampak dvakratno enosmerna, ni zavezujoča in ne predvideva dolgoročne kontinuitete. Je pravzaprav zgolj navidezna, zato tudi ne more biti osrečujoča.

Iz primerjave Jazona z Dorianom in Dirkom ugotovimo, da so njihovi pristopi k menjavi pravzaprav zelo podobni le, da je uveljavljanje osebnega interesa v antiki za moškega veljalo kot povsem legitimno, danes pa ga označujemo kot patološko. S tem vnovič potrjujem obe hipotezi, namreč, da je menjava univerzalna, njena percepcija pa kontekstualna.

15 Zaključek

Pri pregledu različnih teoretskih izhodišč družboslovnih in humanističnih znanosti, ki obravnavajo institucijo ljubezni ugotovimo, da se v svojih spoznanjih med seboj močno prepletajo in vzajemno dopolnjujejo. Razlike med njimi so zato bolj navidezne, saj izvirajo predvsem iz pojmovnega aparata ali jakosti poudarka moči družbenega vpliva.

Ljubezen je izmuzljivo čustvo, ki biva v polju osebnega, predpostavlja odnos, ki je največkrat stvar dveh in njune percepcije ter prostora in časa bivanja. Ljubezen je prav tako prehodna forma, ki bodisi izzveni v hrepenenje, pozabo, si najde nov objekt, ali pa se pretoči v udomačeno ljubezen partnerskega odnosa. Manifestira se v širokem spektru čustev, od sovraštva do ekstremne naklonjenosti, zato tudi ni vedno razpoznavna. Pomembno je tudi, da čustvo ljubezni v zgodovini še zdaleč ni imelo takega vpliva na človeka in tako pomembnega mesta, kakor ga ima danes.

Problem preučevanja ljubezni pa ni samo v tem, da je njena narava subjektivna in spremenljiva, marveč tudi, da ljubezen ni dana v neposredni zavesti ljubečega subjekta – izkustvo ljubečega subjekta je *materija* ljubezni in ne konstituira nobene *vednosti* o ljubezni sami. Tudi razlog ljubezni je vselej ljubezen sama, kar sklone krog onkraj epistemološkega spoznanja. Zato nam preostane zgolj preučevanje vrzeli v družbi, kjer bi lahko vzniknila, lahko opazujemo njene pojavne oblike skozi čas in poiščemo vzorce po katerih se ravna.

Z analizo štirih filmov v empiričnem delu naloge, tako potrdim zastavljeni hipotezi, da so pravila menjave nadčasna in univerzalna, reprezentacija in percepcija ljubezni pa podlegata duhu aktualnega časa. Kombinacija zgodovinske perspektive in psihoanalitskega sistema pri tem omogoča desubjektiviziran vpogled v vzorce ljubezenske menjave, pri čemer s pomočjo zgodovinskega vpogleda preučujemo variable, s psihoanalizo pa konstante. Ljubezenska menjava se v tej točki sklada z naravo mitov, kar ponuja zanimivo izhodišče za nadaljnja raziskovanja. Tudi natančnejši vpogled v zgodovino seksualnosti bi lahko razširil zoženo perspektivo obravnavanega, kljub temu, da je komplementarnost ljubezni in seksualnosti izum modernih časov.

Na uvodoma zastavljeno vprašanje o razmerju med ljubeznijo in menjavo, deloma lahko odgovorimo pritrdilno, ne moremo pa podati njenega natančnega razmerja. Ljubezen gotovo lahko razumemo kot menjavo, saj je menjalni vidik osrednja značilnost vseh družbenih odnosov, nikakor pa je ne moremo enačiti s pojmom ekonomske menjave, ker se le ta razlikuje po svojih značilnostih in mehanizmih od socialne menjave, kamor ljubezen tudi spada. Glede na univerzalno naravo zakonitosti menjave, (zahteva po vzajemnosti in recipročnosti) lahko sklepamo, da je značaj ljubezni, odvisen predvsem od vsakokratnega duha časa, njegovih norm in vrednot, zato lahko ljubezen označimo predvsem kot sociološki pojav, ob predpostavki, da psihološki ustroj posameznika vedno podlega družbenemu, čeprav to družbeno hkrati tudi definira.

Gotovo gre tudi za *nekaj več*, psihoanaliza to označuje kot mali *a*; presežek je v bistvu odsotnost *tistega nekaj več*, manko, ki nas druži – ne glede na občutek superiornosti in edinstvenosti, ki navdaja vsakega posameznika. Pravzaprav ideja ljubezni skoraj nikoli ne predpostavlja altruizma – ljubezen je želja enega, ki hoče biti izpolnjena, drugi je nujni po sili naravne danosti. Tesnobe zaradi večne negotovosti o drugem, gotovo ne olajša občutek lastne omejenosti – dejstva, da se nihče izmed nas ne more izvzeti iz družbenega reda, ki ga (kakor mite) sproti ustvarjamo in smo sami hkrati njegov produkt. Ne glede na to, koliko si prizadevamo kršiti veljavne norme, smo z njimi vedno definirani. Nikakor se ne moremo ogniti dejstvu, da so tudi naše najgloblje potrebe simbolno posredovan konstrukt. *Reši* nas lahko le še iluzija.

16 Literatura

Andolšek, Stanislav. 2003. *Družbeni odnos kot proces (iz)menjave*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (Znanstvena knjižnica).

Badiou, Alain. 2002. Kaj je ljubezen? *Filozofski vestnik* XXIII (1): 181–196.

Beck, Ulrich in Elisabeth Beck – Gernsheim. 2006. *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (Knjižna zbirka Psihologija vsakdanjega življenja).

Bellinger, Gerhard J. 1997. *Leksikon mitologije*. Ljubljana: DZS.

Cejan., Tajana. 2010. *Dr. Vesna Godina: Fatalni odnosi*. Dostopno prek: <http://www.s12.si/video-arhiv?task=videodirectlink&id=1164> (10. maj 2010).

De Botton, Alain. 2005. *Skrb za status*. Ljubljana: Vale Novak.

De Rougemont, Denis. 1985. *Mitovi o ljubavi*. Beograd: NIRO »Književne novine« (Biblioteka Istok–Zapad).

--- 1999. *Ljubezen in zahod*. Ljubljana: Založba / cf* (Rdeča zbirka).

Fromm, Erich. 1974. *Umevanje ljubezni*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

--- 2004. *Imeti ali biti*. Ljubljana: Vale Novak.

--- 2006. *Umetnost ljubezni in življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Giddens, Anthony. 2000. *Preobrazba intimnosti. Spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: *cf., Rdeča zbirka.

Godina, Vesna V. 1998. *Izbrana poglavja iz zgodovine antropoloških teorij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Haraway, Donna. 1996. Metafore v hardwareu: Harry Harlow in tehnologija ljubezni. *Delta* 2 (1–2): 137–154.

Ihan, Alojz. 2000. Ljubezen v sociološki optiki. *Emzin* 10 (1–2): 84–87.

Ilin, Biserka. 1995. Značilnosti in razvoj patološkega narcizma. *Psihološka obzorja* 4 (1–2): 85–98.

Jančič, Zlatko. 1990. *Marketing: strategija menjave*. Ljubljana: Knjižnica SM Univerze, GV.

---1999. *Celostni marketing*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kline, Mihael in Dario Berginc. 2004. Transfer imidža turistične tržne znamke države na ostale njene znamke. *Teorija in praksa* 41 (5–6): 962–978.

Kos, Janko. 1991. *Književnost. Učbenik literarne zgodovine in teorije*. Maribor: Obzorja.

Kristan, Zdenka. 2005. *Materinski mit: kultura, psihoanaliza, spolna razlika*. Ljubljana: Delta (Knjižna zbirka za ženske študije in feministično teorijo).

Kroflič, Robi. 1999. Evropski koncepti ljubezni. *Sodobna pedagogika* (1): 188–207.

Lasch, Cristopher. 1986. *Narcistička kultura: Američki život u doba smanjenih očekivanja*. Zagreb: ITRO »Naprijed« (Biblioteka Psiha).

Le Bourg, Dominique. 1957. *Umetnost ljubezni*. Ljubljana: Slavko Krušnik.

Leary, Mark R. 1995. *Self-Presentation: Impression Management and Interpersonal Behavior*. Madison, Wis.: Brown & Benchmark Publishers.

Rijavec, Majda in Dubravka Miljković. 2002. *Srce & ljubezen: psihologija ljubezni*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Ogledalo).

Salecl, Renata. 2007. *O tesnobi*. Ljubljana: Sophia.

Sieder, Reinhard. 1998. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Šadl, Zdenka. 2000. Ljubezen v sociološki optiki. *Emzin* 10 (1–2): 61.

Šterk, Karmen. 1998. *O težavah z mano: antropologija, lingvistika, psihoanaliza*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, Študentska založba.

Žižek, Slavoj. 1997. *Kuga fantazem*. Ljubljana: Analecta.